

**ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

ШУКУРОВА ГУЛИ ХАЙИТМУРОД ҚИЗИ

**МАТЁҚУБ ҚЎШЖОНОВ ИЖОДИДА БАДИИЙ ВА ПУБЛИЦИСТИК
ТАЛҚИН УЙЎНЛИГИ**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2022

УЎК: 821.512.133 (092) Қўшжонов М. (043.3)

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Content of dissertation abstract of doctor of philosophy (PhD)
on philological sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

Шукурова Гули Хайитмурод қизи

Матёқуб Қўшжонов ижодида бадиий ва публицистик талқин уйғунлиги 3

Shukurova Guli Hayitmurod kizi

Harmony of artistic and publicistic interpretation in the work of
Matyokub Kushjanov 25

Шукурова Гули Хайитмурод қизи

Гармония художественной и публицистической интерпретации
в творчестве Матякуба Кушжанова 45

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ
List of published works 50

**ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

ШУКУРОВА ГУЛИ ХАЙИТМУРОД ҚИЗИ

**МАТЁҚУБ ҚЎШЖОНОВ ИЖОДИДА БАДИИЙ ВА ПУБЛИЦИСТИК
ТАЛҚИН УЙЎНЛИГИ**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2022

Филсафа доктори (PhD) диссертацияси манзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2021.3.PhD/Fil.759 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (Ўзбек, рус, инглиз (резюме) Илмий кенгаш веб-саҳифаси www.fai.uz ҳамда «ZiyoNet» ахборот-таълим порталида www.ziyounet.uz манзилларига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Назаров Бахтиёр Аминович

Филология фанлари доктори, академик

Расмий оппонентлар:

Каримов Баҳодир Нурматович

Филология фанлари доктори, профессор

Улуғов Абдулла Ўзбекович

Филология фанлари номзоди, доцент

Етакчи ташкилот:

Тошкент давлат педагогика университети

Диссертация ҳимояси ЎзР Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил «4» март соат 10 даги мажлисида бўлиб ўтди. (Манзил: 100060, Тошкент, Шаҳрисабз тор кўчаси, 5-уй. Тел.: (71) 233-36-50; fax: (71) 233-71-44; e-mail: uzlit@uzsci.net.)

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Асосий кутубхонасида танишиш мумкин (___ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100100, Тошкент, Зиёдилар кўчаси, 13. Тел.: (71) 262-74-58.

Диссертация автореферати 2022 йил «16» феврал да тарқатилди.
(2022 йил 16 февралдаги 1 рақамли реестр баённомаси).

Н.Ф. Каримов
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш раиси,
филол.ф.д., академик

Р. Баракаев
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.н.

И.Ч. Ҳаққулов
Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш қошидаги Илмий
семинар раиси, филол.ф.д., проф.

КИРИШ (Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон адабиётшунослигида ёзувчи публицистикаси, яъни олим ва ёзувчи-ижодкорлар яратган мемуарлар, эссе, бадиа, эссе-роман, ёзувчи қайдлари, кундаликлар, хусусан, ҳужжатли мемуаристикага уларнинг ижодий лабораторияси ва ибратли ҳаёти ва ижодини ўрганишда муҳим манба сифатида қаралади ҳамда изчил тадқиқ этиб келинади. Зотан, иждоқор яшаган даврнинг етакчи тамойиллари, ижтимоий ҳаёт ҳамда адабий жараёндаги янгиланиш, ўзгаришлар муаллиф дунёқарашининг шаклланишида, ўз “мен”ини намоён этишида асосий мезонлар сирасидандир. Бинобарин, адиб ижодий лабораториясига чуқурроқ кириш, асарларида тасвирланган давр ҳаёти ва унинг турфа манзаралари, жамият муаммолари, адабиёти, санъати, тарихи ҳақида батафсил маълумотларга эга бўлишда бадий-публицистика намуналарини тадқиқ этиш муайян илмий-назарий хулосалар чиқаришга имкон яратади.

Дунё адабиётшунослигида нафақат шоир ва ёзувчилар ижодий лабораторияси, балки олим шахсининг ҳам ижодий лабораторияси, илмий ва бадий-публицистик асарларининг яратилиш тарихи, хусусан, мемуар адабиётда синтез шаклда воқе бўлувчи илмийлик, бадийлик, факт ва ҳужжатлилик, муаллифнинг таржимаи ҳоли, болалиги, босиб ўтган умр йўли ҳақидаги хотиралар табиатидаги бадий-публицистик талқин уйғунлиги, иждоқор шахсининг ҳаёти ва ижодий тарихини батафсил ўрганишда ўзига хос аҳамият касб этади.

Ўзбек адабиётшунослиги тарихида ёрқин из қолдирган академик Матёқуб Қўшжоновнинг мустақиллик даврида яратган эссе-хотиралари, ён дафтар қайдлари, адабий портретларини ўрганиш, уларни ўзбек ва жаҳон адабиётшунослиги контекстида тадқиқ этиш, давр талабидан келиб чиқиб янгича тамойиллар асосида талқин қилишни тақозо этади. Атоқли олим ўзбек адабий танқидчилиги тарихида ўзига хос илмий-таҳлилий мактаб яратди. Олимнинг 50 дан ортиқ монографиялари, 500 дан зиёд илмий, публицистик мақолалари адабиётимиз тараққиётида муҳим босқич бўлди. Зеро “...адабиёт ва санъатга, маданиятга эътибор – бу, аввало, халқимизга эътибор, келажакимизга эътибор эканини, буюк шоиримиз Чўлпон айтганидек, адабиёт, маданият яшаса, миллат яшаши мумкинлигини унутишга бизнинг асло ҳаққимиз йўқ”¹. Шу маънода, истиқлол даври адабиётшунослигида кузатилаётган янгича ёндашувлар асосида Матёқуб Қўшжонов хотиралари, мемуар романлари, ён дафтар қайдларида акс этган ҳаётнинг реалистик талқини ва уларда тасвирланган қаҳрамонлар ижтимоий-маънавий оламини миллий ҳамда умумбашарий қадриятлар нуқтаи назаридан ёритиш, Шарқ ва

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир» мавзусида Ўзбекистон иждоқор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси / Халқ сўзи. – Тошкент, 2017, 4 август.

Ғарб адабиётига хос хотиранавислик хусусиятларининг синтезлашуви, бадий-публицистик ифодаси каби масалаларни тафаккурдаги янгиланиш ва ижодий уйғунлик ҳосиласи сифатида тадқиқ этиш мазкур ишнинг долзарблигини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4947-сон “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида», 2017 йил 16 февралдаги ПФ-4958-сон “Олий ўқув юртдан кейинги таълимни янада такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармонлари; 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сон “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 22 майдаги ВМҚ-304-сон “Олий ўқув юртдан кейинги таълимни янада такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори, шунингдек, мазкур соҳалар фаолиятига тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгилаб берилган вазифаларни амалга оширишда ушбу илмий тадқиқот муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналишларига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Жаҳон адабиётшунослигида ёзувчи публицистикаси муаммоси турли аспектларда, жумладан, этик, эстетик, журналистик, тилшунослик нуктаи назаридан ўрганилган¹.

Ўзбек адабиётшунослигида XX аср ўзбек бадий публицистикаси ва тараққиёт тенденциялари, жанрлари, муҳим тамойиллари, назарияси, мавзу ва услубий, лисоний хусусиятлари, журналист этикаси, ижодкорларнинг адабий-эстетик қарашлари каби муаммоларнинг айрим жиҳатларига О.Тоғаев, М.Худойқулов, Н.Раҳимжонов, Ҳ.Болтабоев, Х.Дўстмухаммедов, У.Султонов, А.Абдумуратов, Ҳ.Саидов, С.Йўлдошбекова, Л.Тошмухамедова, С.Тўлаганова, М.Қўчқорова, Б.Жамилова, С.Қурбонова, Ҳ.Ғойипова, Ф.Бурҳонова сингари адабиётшуносларнинг илмий изланишларида эътибор қаратилган².

¹ Журбина Е.В. Теория и практика художественно-публицистических жанров. – М.: Мысль, 1969. – 399 с; Черепанов М.С. Таинство мастерства публициста. – М.: Мысль, 1984. – 150 с; Учёнова В.В. У истоков публицистики. – М.: МГУ, 1989. – 214 с; Стюфляева М.И. Поэтика публицистики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. – 153 с; Стюфляева М.И. Образные ресурсы публицистики. – Мысль, 1982. – 176 с; Прохоров Е. Искусство публицистики. – М.: Советский писатель, 1984. – 360 с; Здоровета В.И. Публицистика, её природа, общественная роль, гносеологические и психологические основы. – М.: Мысль, 1989. – 160 с; Кайда Л.Г. Эффективность публицистического текста. – М.: Московского университета, 1989. – 183 с; Тот же автор. Композиционная поэтика публицистики. – М.: Наука, 2006. – 144 с.

² Тоғаев О. Ўзбек бадий публицистикаси (назария ва маҳорат масалалари). – Тошкент: Фан, 1973. – 207 б; Худойқулов М. Ўзбек бадий публицистикасининг шаклланиш тамойиллари (XIX аср охири XX аср ўрталари ўзбек матбуоти материаллари асосида): Филол. фан. д-ри ... дисс. – Тошкент, 2001. – 293 б; шу

Матёқуб Қўшжонов ҳаёти ва ижоди, адабий танқидий қарашлари, тадқиқотлари хусусида диссертацион ишларда, тақриз, юбилей мақола ва хотира китоб шаклида талай ишлар қилинди¹. Бироқ олимнинг мемуар романлари, хотиралари, эссе ва адабий портретлари ҳали алоҳида фундаментал тадқиқот сифатида ўрганилмаган. Мазкур муаммонинг ўзбек адабиётшунослигида яхлит ва тизимли тарзда ўрганилмагани масаланинг монографик тадқиқ этилиши муҳимлигидан далолат беради.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти илмий ишлар режасидаги ФА-Ф1-80 “Глобаллашув муаммоларининг бадиий талқини ва замондош образи” (2017–2020) фундаментал лойиҳаси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Матёқуб Қўшжонов мемуар асарлари орқали олимнинг таржимаи ҳоли, таълим ва таҳсил йўллари, у яшаган давр ва муҳит, ижтимоий ва адабий ҳаёт, ижодкор шахсияти, академик олим дунёқараши ва адабий-танқидий қарашларининг шаклланиши, шахс ва ижодкор сифатида камол топишининг асослари, ёзувчи публицистикасига доир қатор илмий-назарий муаммолар нуқтаи назаридан очиқ беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

Матёқуб Қўшжонов мемуар асарларида одамларнинг яшаш тарзи, орзумидлари, интилишлари давр ўзгариши билан турлича мазмун касб этиши,

муаллиф. Бадиий публицистика жанрлари (ўқув кўланма). – Тошкент: Ўзбекистон Миллий университети босмаҳонаси, 2004. – 54 б; Раҳимжонов Н. Илмий тафаккур жилolari. – Тошкент: Фан, 1991. – 64 б; Шу муаллиф. Қодирийшунослик қирралари. – Тошкент: Наврўз, 2015. – 204 б; Болтабоев Ҳ., Маҳмудов М. Адабий-эстетик тафаккур тарихи. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2013. – 400 б; Султонов У. Чўлпоннинг адабий-эстетик қарашлари: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1995. – 29 б; Абдумуратов А. Публицистика Т.Каипбергана: специфика, тематика, жанрово-стилистические особенности: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1997. – 21 с.; Саидов Ҳ. Маҳмудхўжа Бехбудийнинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти: Филол.фан.номз...дис. – Тошкент, 1998. – 137 б.; Йўлдошбекова С.С. Чўлпоннинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти: Филол. фан.номз...дис.автореф. – Тошкент, 2002. – 30 б.; Тошмухамедова Л. Абдулла Қодирийнинг адабий-эстетик қарашлари: Филол.фан.номз...дис.автореф. – Тошкент, 2005. – 26 б.; Тўлаганова С. Ижодкор шахси ва адабий қаҳрамон муаммоси (Абдулла Қодирий ижоди): Филол.фан.д-ри ... дисс.автореф. – Тошкент, 2019. – 70 б.; Кўчқорова М.Х. Ҳозирги ўзбек адабиётида эссе жанри: Филол.фан.номз...дисс. – Тошкент, 2004. – 134 б.; Жамилова Б. Ўзбек болалар публицистикаси ва унинг ривожланиш тамойиллари: Филол.фан.номз...дисс. – Тошкент, 2004. – 155 б.; Курбонова С. Ёзувчи публицистикасининг тараққиёт тамойиллари. – Тошкент: Муҳаррир, 2012. – 128 б.; Гаипова Ҳ.Қ. Матназар Абдулҳакимнинг бадиий ва публицистик маҳорати: Филол.фан.бўйича фалсафа д-ри (PhD) дис...автореф. – Тошкент, 2019. – 54 б.; Бурхонова Ф.А. Муаллиф адабий-эстетик қарашлари ва ижодий параллелизм (Н.Эшонкул ва У.Ҳамдам ижоди мисолида): Филол.фан.бўйича фалсафа д-ри (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2019. – 52 б.

¹ Назаров Б., Расулов А. Аҳмедова Ш. Қаҳрамонов Қ. Ўзбек адабий танқиди тарихи. – Тошкент: Тафаккур қаноти, 2012; Султон И. Олимнинг жасорати // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1998, 12 июнь; Назаров Б. Изчиллик (Адабиётшунос Матёқуб Қўшжонов ижодиёти ҳақида) // Совет Ўзбекистони. – 1989, 11 январь; Шу муаллиф. Сабргул // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2005, 19 август; Умиров С. Мерган эсдаликлари // Совет Ўзбекистони, 1990, 26 июнь; шу муаллиф. Адабиётимиз синчиси эди // Моҳият, 2005, 19 август; Мелиев С. Таҳлил ва талқин ёхуд адабиётшунослиқда “Қўшжонов мактаби” / XX аср ўзбек адабиёти масалалари. – Тошкент: Фан, 2012. – Б. 140-147; шу муаллиф. Хотиранавис / Матёқуб Қўшжонов. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2018. – Б. 10-16; Каримов Б. Академик Матёқуб Қўшжонов сабоқлари / Матёқуб Қўшжонов. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2018. – Б. 3-9; Каримов Ш. Устоз ибрати // Ҳуррият, 2007, 16 май; Аҳмедова Ш. Танқидчи маҳорати хусусидаги изланишлар / Адабиётшунослиқнинг долзарб масалалари. – Тошкент: Тафаккур, 2020. – Б. 37-42; Бегимов Ў. Матёқуб Қўшжонов ижоди О.Шарафиддинов талқинида // Ўзбек тили ва адабиёти. 2020. №3; Матёқуб Қўшжонов замондошлари хотирасида (тўплаб нашрга тайёрловчи: А.Бобониезов) – Тошкент: Муҳаррир, 2012. – 272 б.

адиб билан мулоқотда бўлган оддий жангчилар, давлат раҳбари ва арбоблар, олим ва ёзувчилар шахси, дунёқараши ва илмий, ижодий қарашлари билан боғлиқ масалаларни жаҳон ва ўзбек адабиётшунослиги контекстида қиёслаш;

муаллиф болалигини, дунёқарашининг шаклланиш жараёнларини, дунёни ва инсониятни англашга интилишининг бадий-публицистик талқинларини “Дагиш” мемуар романидаги қаҳрамонлар образи таҳлили асосида ёритиб бериш;

“Тепки босилди...” ва “Алам” асарлари таҳлили орқали Иккинчи жаҳон уруши фожиаларининг бадий-публицистик услубда реалистик ифода этилиши, уруш манзаралари тасвири ва жангчилар қисмати билан боғлиқ характерли эпизодлар тадқиқи асосида муаллиф қўллаган усулларни кўрсатиб бериш;

“Дийдор” ҳамда “Армон” номли китоблардаги хотираларда таниқли давлат арбоблари Ш.Рашидов, Н.Муҳиддинов ва И.Каримов портретига чизгиларда, жаҳон илм-фани ривожига муносиб ҳисса қўшган Ҳ.Абдуллаев, О.Содиқов каби академиклар, ҳамкасб олимлар, ёзувчи ва шоирлар фаолиятига доир кузатишларида ҳаётий, илмий-бадий мантиқ устуворлигини муаллиф ижодининг ўзига хос хусусияти сифатида белгилаш;

адиб мемуарларини унга замондош бўлган адибларнинг хотиралари билан қиёслаб ўрганиш асосида шахси, адабий-эстетик принциплари ва образ яратиш маҳоратини ёритиш.

Тадқиқотнинг объектини М.Қўшжоновнинг бадий публицистик ижоди, хусусан, “Тепки босилди...”, “Алам”, “Дагиш”, “Армон”, “Дийдор”, “Кўнгилда қолиб кетган гаплар” каби хотира ва эсселари, мемуар романлари ташкил этади. Ишнинг моҳиятидан келиб чиқиб, зарур ўринларда олимнинг илмий асарлари ҳам таҳлилга тортилган.

Тадқиқотнинг предметини ёзувчи публицистикасининг янги жанрлари тарихий-биографик бадиа, мемуар роман, хотира, эссе, адабий портретларда бадий ва публицистик талқин уйғунлигини Матёқуб Қўшжонов ижоди мисолида тадқиқ этиш ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда аналитик, қиёсий, тарихий-биографик, герменевтик таҳлил усуллари қўлланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

академик Матёқуб Қўшжоновнинг тарихий-биографик бадиаси, мемуар романи, эссе, хотира, адабий портретлари хужжатли мемуар адабиёт сифатида ёзувчи публицистикаси орқали ижодкор таржимаи ҳоли, муаллифнинг босиб ўтган умр йўли, яъни илмий-ижодий фаолиятини янада ёрқинроқ кўрсатиш мумкинлиги асосланган;

олимнинг бадий публицистикаси асосида этик-эстетик кредоси, адабий-танқидий дунёқарашининг шаклланиш омиллари, қишлоқ шароити, маҳалла-қўй, ота-она, қавму қариндош, ҳаллангликлар, маҳаллий ва миллий анъанавий урф-одатлар, уруш майдонидаги қонли жанглар, таълим йиллари, аспирантура, устозлар, замондошлар ҳамда адабий муҳитнинг Матёқуб Қўшжонов адабий-эстетик дунёқараши шаклланишидаги ўрни аниқланган;

муаллифнинг “Дагиш”, “Алам” мемуар асарларида тасвирланган шўролар ҳокимиятининг даҳшатли фожиалари, хусусан, 30-йиллар қатағон сиёсати, даврнинг мислсиз зуғум-зўравонликлари, қашшоқлик, очарчилик ижтимоий иллат сифатида шахсларни синдиргани, Иккинчи жаҳон уруши воқеалари, хотиранависнинг қонли жанг майдонларидаги жангчи-аскар, мерганлик (снайперлик) қилгани реал ҳаётий тасвирларда ҳужжатлилик ва фактографиклик асосида ёритилгани кўрсатиб берилган;

олимнинг “Дийдор” асаридаги Фанлар академияси Тил ва адабиёт институтида кечган илмий-ижодий фаолияти, замондошлари, таниқли давлат арбоблари, атоқли олимлар, ёзувчилар, мусаввир ва тиббиёт ходимларининг адабий-ижодий портретлари, уларда қўлланилган холислик, ҳаётийлик, хотиравийлик, ретроспектив сюжет, қаҳрамонни ўз тилидан гапиртириш усули, публицистика унсурлари далилланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

Матёқуб Қўшжоновнинг тарихий-биографик бадиа, мемуар роман, хотира, эссе, адабий портретлари таҳлили воситасида муаллифнинг таржимаи ҳоли, ибратли умр йўли, қолаверса, замондошлари, давр ва замон фожиалари муаллифнинг жонли ва ҳаётий ҳикоя усули орқали аниқланган;

муаллиф мемуаристикасида намоён бўлган ҳужжатлилик, ҳаётий фактларни саралаб бериш тажрибаси, олим ва шахс иждодий “мен”ининг шаклланишидаги қатор омиллар, таъсирлар, ўқиб-изланишлар, хотиранавис иждодкор маҳорати таҳлиллар орқали очиб берилган;

ёзувчи мемуарларида реалистик тасвир усулининг етакчилиги, воқеалар моҳияти ва қаҳрамонлар характери кирраларини очишда бадиий тасвир воситаларининг публицистик талқин билан уйғунлиги муаллифнинг бир қатор эссе, хотира, мемуар романларининг таҳлили орқали далилланган;

Матёқуб Қўшжонов мемуарларида акс этган, салкам 80 йиллик тарихий, ижтимоий-сиёсий, адабий ҳаёт таҳлили, айниқса, шўро даврида кечган таҳликали йиллар ва ҳаёт манзаралари, давлат раҳбари, олимлар ва ёзувчилар қисмати баёни орқали давр ва шахс фожиасининг реалистик тасвирлари хотиранавис маҳорати туфайли собиқ шўро даври тарихини, муайян тарихий лаҳзаларини акс эттирган ҳужжатли-илмий мемуар асарлар экани илмий жиҳатдан асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги масаланинг аниқ қўйилгани, тадқиқот усулларининг илмий мақсадга мувофиқлиги, мавзуни ёритишда илмий-назарий манбаларга таянилгани, тадқиқот юзасидан олиб борилган илмий изланиш ва чиқарилган хулосаларнинг илмий-назарий характердалиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Диссертация натижаларининг илмий аҳамияти мустақиллик даври ўзбек адабиётида кенг ривожланган ёзувчи публицистикаси ва унинг янги жанрлари саналган мемуар роман, эссе, хотира, адабий портрет жанрларининг юзага келиши, илмий-ҳужжатли мемуаристиканинг шаклланиш тамойиллари ва ушбу жанрга доир иждодий йўналишларни ўрганишда, мемуар асарларда иждодкор шахсияти, илмий ва бадиий иждоднинг ўзаро услубий уйғунлиги, адибнинг

ижодий лабораторияси ва адабий-эстетик қарашларига оид мавзулар таҳлилини янгича талқинлар билан бойитишга хизмат қилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти ундаги хулоса ва тавсиялардан ўзбек адабиётшунослигида алоҳида йўналиш тарзида шаклланган илмий-ҳужжатли мемуаристикани ўрганишда, олий ўқув юртлари учун дарслик ва қўлланмалар яратишда, махсус курс ва семинар машғулотларини олиб боришда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Матёқуб Қўшжонов ижодида бадиий ва публицистик талқин уйғунлиги бўйича олиб борилган тадқиқотдан олинган илмий натижалар қуйидаги ишларда жорийланган:

муаллифнинг “Дагиш”, “Алам” мемуар романларида тасвирланган шўролар ҳокимиятининг даҳшатли фожиалари, хусусан, 30-йиллар қатағон сиёсати акс этган эссе-қисса, мемуар асарларни қиёсий-чоғиштирув, типология ҳамда адабий таъсир усулларида таҳлил ва тадқиқ натижаларига оид илмий хулосалардан Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтида бажарилган ФА–Ф1–ГО40 “Ўзбек адабиёти қиёсий адабиётшунослик аспектида: типология ва адабий таъсир” (2012–2016) фундаментал лойиҳасида фойдаланилган (Фанлар академиясининг 2021 йил 12 январдаги 3/1255-90-сон маълумотномаси). Натижада мемуар адабиёт муаммолари, адабий портрет билан боғлиқ назарий маълумотларнинг бойитилишига муҳим асос бўлган;

“Дийдор”да баён қилинган М.Қўшжоновнинг Фанлар академияси Тил ва адабиёт институтида кечган илмий-ижодий фаолияти, атоқли олимлар, ёзувчилар ҳақидаги адабий-ижодий портретларидан ФА-Ф1-80 “Глобаллашув муаммоларининг бадиий талқини ва замондош образи” (2017–2020) ва ОТ-Ф1-77 “Ўзбек адабиёти дурдоналари 100 жилдлигини нашрга тайёрлаш” (2017–2021) фундаментал лойиҳаларида фойдаланилган (Фанлар академиясининг 2021 йил 5 июлдаги 3/1255-1965-сон маълумотномаси). Натижада муаллифнинг босиб ўтган умр йўли, яъни илмий ижодий фаолиятини теранроқ ўрганиш, мемуар асарларни қиёсий текширишга хизмат қилган;

ўзбек адабиётшунослигининг йирик танқидчиларидан бири, академик, филология фанлари доктори М.Қўшжоновнинг ҳаёти ва ижоди, муаллифнинг узоқ йиллик адабий-танқидий фаолияти ҳақида маълумотларни ўрганишда; М.Қўшжоновнинг ўзбек мемуаристикасидаги тизимли ижодий фаолияти, хусусан, “Тепки босилди”, “Алам”, “Дагиш”, “Дийдор” мемуар-роман, хотира, эссе, адабий портретлар ҳақида муайян тасаввур ва маълумот олишда “Абдулла Қаҳҳорнинг ҳикоячилиги” илмий лойиҳасини яратишда фойдаланилган (Туркия жумҳурияти, Артвин Чорух университетининг 2021 йил 13 июлдаги Е.6578-сон маълумотномаси). Натижада мемуар асарларда ижодкор шахсияти, ёзувчи публицистикасида илмий, бадиий, публицистик ижод синкретизми, М.Қўшжонов адабий-эстетик қарашларига оид илмий-назарий муаммоларни тадқиқ этишда асос бўлган;

М.Қўшжонов бадиий публицистикасини ўрганиш орқали олимнинг муҳим этик-эстетик кредоси, адабий-танқидий дунёқараши шаклланишидаги омиллар, ўзбек адабиётида хотира жанри, мемуар асарларнинг ўзига хос ғоявий-бадиий хусусиятларига оид таҳлилий натижалардан “Ўзбекистон” телерадиоканалининг “Адабий жараён”, “Бедорлик” эшиттиришларининг сценарийларини тайёрлашда (2020–2021 йил январь-февраль-март ойларида) ҳамда Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси “Маданият ва маърифат” телеканалининг “Адабий жараён” адабий, илмий-маърифий кўрсатувида фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси “Ўзбекистон телерадиоканали” давлат унитар корхонасининг 2021 йил 3 майдаги 04-25-675-сон; “Маданият ва маърифат” телеканали давлат унитар корхонасининг 2021 йил 28 июндаги 01-16/127-сон маълумотномалари). Натижалар татбиқи адабий-маърифий кўрсатув ва эшиттиришларнинг илмий асосларга бой бўлишини таъминлаган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 5 та халқаро ва 10 та республика илмий-амалий анжуманларида ўқилган маърузаларда илмий жамоатчилик муҳокамасидан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 20 та илмий иш чоп этилган, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган хорижий нашрларда 1 та, шу мақомдаги республика журналларида 4 та, шунингдек, бошқа хорижий ва маҳаллий нашрларда 15 та мақола эълон қилинган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, учта асосий боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан таркиб топган. Тадқиқотнинг умумий ҳажми 148 саҳифадан иборат.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объекти ҳамда предмети тавсифланган, Республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги таъкидланган, тадқиқотнинг илмий янгилиги, амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий, амалий аҳамияти очиқ берилган, тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий этилгани ва диссертация тузилиши ҳақида маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **“Матёқуб Қўшжонов илмий-ижодий мероси ва унинг ўрганилиши”** деб номланган биринчи боби икки фаслдан ташкил топган. Биринчи фасл **“Матёқуб Қўшжонов ҳаёти ва ижодий йўли”** деб номланади. Бу фаслда академик, адабиётшунос ва мунаққид М.Қўшжонов илмий-ижодий меросининг ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилиги тараққиётида тутган ўрни, унинг ўрганилиши масалалари тадқиқ этилган.

Олимнинг ҳаёти ва ижоди, ижтимоий, илмий ва адабий фаолиятини шартли равишда қуйидагича учта гуруҳга ажратиб, таснифлаб ўрганиш

мумкин: 1. Ижтимоий биографияси; 2. Илмий биографияси; 3. Адабий-бадий биографияси.

Фаслда олимнинг ижтимоий биографияси сифатида жамият илм-фани тараққиёти йўлида олиб борган ташкилий ишлари, Тил ва адабиёт институтида кечган қизгин, курашларга бой илмий-ижодий фаолиятга раҳбарлик қилган даврларни ўз ичига қамраб олувчи кузатувлар ўрин олган.

Олимнинг илмий биографияси замонавий ўзбек адабиёти, адабий жараён муаммолари бўйича ёзилган кўплаб монография, рисола, мақола, тақризлардан иборат.

М.Қўшжоновнинг матбуот юзини кўрган илк мақолаларидан бири Ойбекнинг “Қутлуғ қон” романига бағишланган бўлиб, “Формирование характера” (“Характернинг шаклланиши”) 1957 йил “Звезда Востока” журналида эълон қилинган эди. Бу мақола бадий асарга янгича ёндашилгани ва таҳлилнинг ўзига хослиги билан таниқли олимларнинг назарига тушди. Л.Бать, З.Кедрина, И.Черноуцан, П.Қодиров каби олим ва ёзувчилар мақола ҳақида ижобий фикр айтдилар. Иззат Султон ўша кезларда “Правда Востока” газетасида босилган ёш мунаққидлар асарларига бир сидра баҳо бериб ўтган мақоласида Матёқуб Қўшжоновнинг ушбу тадқиқотини адабиётшуносликда катта воқеа сифатида эътироф этади.

М.Қўшжонов илм оламига катта ҳаётий тажриба билан бирга етарлича назарий билимларни эгаллаб, бадий ижод сирларидан муайян даражада хабардор бўлгандан сўнг кириб келди. Унинг “Ҳаёт ва бадий ижод” номли мақоласи мунаққид илмий концепциясининг асосини белгиловчи дастурий тадқиқотлардан бири дейиш мумкин.

Унинг изланишлари марказида XX аср ўзбек адабиётининг йирик намояндалари – Абдулла Қодирий, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор ижоди туради. Олим бу атоқли сўз санъаткорлари асарларининг дастлабки тадқиқотчиларидан бири сифатида уларнинг поэтик оламини чуқур илмий таҳлиллар билан очиб берди. Ушбу фаслда олимнинг А.Қодирий ҳақида ёзилган “Абдулла Қодирийнинг тасвирлаш санъати”, “Ўзбекнинг ўзлиги”, Ойбек ҳақидаги теран кузатишларга бой “Ойбек маҳорати” китоби ва туркум мақолалари, У.Норматов билан ҳамкорликда ёзган “Маҳорат сирлари”, кейинчалик битилган “Абдулла Қаҳҳор маҳорати” каби тадқиқотлари етакчи концепциялари умумлаштирилиб, мазкур изланишлари туфайли олим қодирийшунос, ойбекшунос ва қаҳҳоршунос деган ҳақли эътирофни қозонгани ёритилади.

М.Қўшжоновнинг адабий-бадий биографияси эса “Тепки босилди... Снайпер хотиралари” (Тошкент, 1990), “Алам” (Тошкент, 1996), “Дагиш” (Тошкент, 1997), “Дийдор” (Тошкент, 2004), “Армон” (Тошкент, 2007) номи остида чоп этилган бадий-публицистик хотиралари, тарихий-биографик бадиа ва мемуар романидан иборат. Бу асарлар тадқиқотнинг кейинги бобларида алоҳида ўрганилади.

“Мунаққид шахсияти ва илмий-услубий ўзига хослигини ўрганиш масалалари” номли иккинчи фаслда адабиётшуносликда олим шахсияти ва услубий ўзига хослиги масаласининг ўрганилиши ҳақида сўз юритилади.

М.Қўшжонов шахсиятига хос хислатлар ҳақида гап кетганда, аввало, уни яқиндан билган, ёнма-ён бирга ишлаган ҳамкасблари, ёр-биродарларининг дил сўзлари, олим ҳақидаги илмий мақолалар, тадқиқотлар ҳам катта амалий аҳамиятга эга. Лекин булардан ҳам муҳим бир манба борки, бу олимнинг тадқиқотлари, уларда акс этган илмий концепция, таҳлил усулларидаги ўзига хослик, холислик ва принципиаллик, шунингдек, кўнгил кечинмалари битилган эссе ва хотиралар – булар барчаси олим шахси ҳақида тасаввур ҳосил қилишда муҳим омиллар ҳисобланади.

Олимнинг бадиий асар талқинидаги синчилик маҳорати, энг аввало, ҳаётий ҳақиқатнинг бадиий ҳақиқатга айланиш жараёни ва характерлар психологизмини чуқур мантиқий далиллар билан асослашида кўринади. Бу унинг бадиий асар таҳлилидаги ўзига хос услубини белгилайди.

М.Қўшжонов ўзбек адабиётшунослигига характер муаммосини олиб кирди. У ўнлаб ёзувчилар, шоирлар ижодини характер муаммоси нуқтаи назаридан ўрганди.

Ҳ.Умутов М.Қўшжоновнинг мунаққидлик маҳоратини А.Қодирий ва Ойбек романлари тадқиқига бағишланган тадқиқотлари таҳлили орқали ёритади. “Абдулла Қодирийнинг тасвирлаш санъати” китобида ёзувчининг санъаткорлиги, аввало, романда тасвирланаётган тарихий даврнинг қайси жиҳатлари қандай акс этгани билан, адиб қай даражада янги сўз айта олгани, асардаги образлар, характерларни бадиий унсурлар, ҳаққоний деталлар орқали таҳлил қила олишида, деб белгилайди. “Ана шу таҳлилни, ўрни келганда, ўзининг ҳис-ҳаяжони, “дарди” ва эътиқоди билан, публицистик руҳ ва фалсафийлик билан чархлайди”¹ деб ёзади Ҳ.Умутов. Бу фикрлар М.Қўшжонов илмий услубининг ўзига хослигини аниқ-тиниқ ифодалаган.

Ў.Ўтаев олимнинг таҳлил усули ва услубий ўзига хослигига тўхталиб, эътироф этилганидек, “маҳоратшунос олим” сифатида таҳлил жараёнида “қайта яратиш” маҳоратига ҳам эътибор қаратади: “Матёқуб Қўшжоновнинг А.Қодирий, Ойбек, А.Қаҳҳор ижодига оид тадқиқотларини кўздан кечираркансиз, яна бир ўзига хосликка – образларни адабиётшунослик йўли билан қайтадан яратиш усулига дуч келасиз. Танқидчи “Ўткан кунлар”, “Қутлуғ қон”, “Навоий”, “Сароб” асарларидаги характерларни худди шу йўсинда таҳлил қилиб, гўё адабиётшунослик йўли билан қайтадан яратади”².

Адабиётшунослик илмининг асосини илмий-эстетик мезонлар белгилашини асосий қоида сифатида билган олим, аввало, бадиий асардан образларни, унинг асосини ташкил этувчи образлиликни, гўзаллик, нафосат оламига муносабатни излади, таҳлилда асосий эътиборини шунга қаратиб ижод қилди.

Бош образнинг бадиий асардаги ўрни ва аҳамияти “Ўтган кунлар”, “Қутлуғ қон”, “Сароб” ва бошқа романлардаги етакчи қаҳрамонлар образлари орқали эслатилади. Ундан сўнг эса характер тушунчасига тўхталиб, бош қаҳрамонларнинг характер даражасига кўтарилиши ёзувчи

¹ Умутов Ҳ. Таҳлил санъати. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1978. – Б.78.

² Ўтаев Ў. Танқид ва услуб. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1979. – Б. 126.

маҳоратининг белгиси сифатида эътироф этилади: “Асарда образнинг мукаммаллашган шакли характердир. Асарда иштирок этган ҳамма образлар характер даражасига кўтарилмаган бўлиши мумкин, бироқ ёзувчи ҳар бир шахс образини характер даражасига кўтариш учун ҳаракат қилади. Характер – бу аниқ ифода йўналиши ва ўзининг индивидуал хусусиятлари билан бошқалардан кескин ажралиб турадиган шахслар образидир”¹.

Бу ўринда мунаққид ортикча тафсилотларсиз характер тушунчасига қисқа ва лўнда, аниқ таъриф беряпти. Бу таърифлар ўқувчига ортикча зўриқишсиз англанади. Ундан кейин келадиган тип ҳақидаги қарашлари ҳам шу жиҳати билан характерли: “Характернинг мукаммал шакли тип... Характер тип даражасига кўтарилсагина, ўз мукаммаллигини сақлай олади. Акс ҳолда ўз вазифасини бажара олмайди”².

Кўринадикки, мунаққид бадиий образга бағишланган ихчамгина лавҳасида системали таҳлилдан фойдаланиб, тушунчанинг моҳиятини китобхонга мукаммал етказишга ҳаракат қиляпти. Ушбу мақоладаги қарашларни схемага солсак, қуйидаги манзара ҳосил бўлади: **образлилик → бадиий образ (бош образ, ёрдамчи образ) → характер → тип**. Ушбу схемадан ҳам аён бўляптики, олим бадиий образ тушунчасини унинг етакчи белгилари билан бир бутун ҳолда кетма-кетликда қисқа, лўнда таъриф-тавсифламоқда.

Ушбу фаслда илмийлик билан бадиийликнинг уйғунлиги, образлилик, публицистик руҳ устуворлиги олимнинг барча тадқиқотларига хос етакчи белгилардан экани таҳлиллар билан асосланди.

Тадқиқотнинг “**Мемуар асарларда муаллиф таржимаи ҳоли ва ижтимоий-маиший ҳаётнинг ўзига хос ифодаси**” деб номланган иккинчи боби икки фаслдан иборат. Биринчи фасл “**Эссе-хотираларда адиб болалигининг бадиий-публицистик талқини**” деб номланади. Бу фаслда М.Қўшжоновнинг эссенавислик, хотиранавислик маҳорати “**Дагиш**” асари таҳлили асосида ёритилади. Муаллиф бу номни асарига рамзий маънода қўллайди, зотан Хоразмнинг бир чекка қишлоғида 1923 йилдан 1941 йилгача кечган воқеалар – одамларнинг бир маромда кечаётган турмушини шўро сиёсати туфайли мажбуран янги ўзанга солиниши, бунинг оқибатида уларнинг турмуши издан чиқиб, талайгина фожиалар – очарчилигу қатағонларга йўл очилгани, яъни ижтимоий-сиёсий дагиш ҳодисаси рўй бергани “Дагиш”да реалистик бўёқларда моҳирлик билан чизилади.

Асар бош қаҳрамони муаллифнинг ўзи. “Дагиш”ни ўқир эканмиз, унда икки тоифадаги нигоҳ уйғунлашган тарзда намоён бўлаётганини ҳис қиламиз. Биринчиси – энди ақл-хушини таниб, одам ва оламни англашга интилаётган бола нигоҳи бўлса, иккинчиси – мана шу бола нигоҳини, унинг характер хусусиятини хотирада жонлантириб, мантиқий таҳлиллар билан асослаб, системага солиб тизимли равишда, образли ифодалар билан бадиий-публицистик усулда китобхонларга тақдим этаётган ҳикоячи – олим-

¹ Қўшжонов М. Ижод сабоқлари. – Тошкент, 1973. – Б. 178.

² Кўрсатилган манба. – Б. 178 б.

ёзувчини кўрамиз. Бундай хулосага келишимизнинг асосий сабаби муаллифнинг илмий тадқиқотларига хос таҳлил усули, тузилиши, тадқиқотларида илгари сурилаётган муайян концепцияси билан ушбу бадидаги таҳлил ва тасвир жараёни, ифода усулида муайян ўхшашликларнинг муштараклиги билан изоҳланади. Муаллиф асарда ёш Матёқубнинг хотирасида муҳрланиб қолган дастлабки эпизодларни гавдалантирар экан, асарни бошидан охиригача тутиб турадиган ижтимоий ва маънавий асос қилиб **англашни** олади.

Маълумки, М.Қўшжонов адабиётшунос сифатида, аввало ойбекшунос сифатида танилди. У руҳан ҳам Ойбекка яқин инсон эди. Шу боис “Дагиш”да Ойбекнинг “Болалик” асари таъсири сезилиб туради. Бу таъсир, биринчи навбатда, уларнинг оила аъзоларига муносабатида кўзга ташланади. Қизиғи шундаки, Ойбек шаҳарда туғилиб, болалиги ҳам шаҳарда ўтган бўлса, М.Қўшжонов қишлоқда туғилиб ўсган бўлса ҳам, улар яшаган оилавий муҳитда, яшаш тарзида муайян яқинлик бордек туюлади. Ёзувчи асарда ёш Матёқубнинг одамларни ва оламини англаб бориш жараёнини китобхон ёдига солиб туради. Асарда ёш Матёқубнинг дастлаб бувисини, кейин ойисини, дадасини ва кўни-қўшнилариани англай бошлагани деталлаштирилиб ҳикоя қилинади. Қўшжонов бу ўринда айнан “англаш” ҳақида гапирадики, уни оддий таний бошлашдан фарқи сезилиб туради. Буни биз Ойбекнинг “Болалик” қиссасини ўқиганимизда ҳам ҳис қиламиз. Ойбек асарининг бошланмасида ҳам ёш Мусонинг атроф-муҳитни, одамларни англашга бўлган кучли қизиқишини кузатамиз. Қиссада Мусони ўраб турган муҳит, айниқса, бобоси, бувиси, ойиси, ака ва опаси, она томондан бобоси, бувиси, тоғалари билан бўлган муносабатлари, шўхлик билан бўлса-да уларни англашга бўлган интилишлари ўзига хос тарзда ифода этилган. Ёш Мусонинг ширинликка бўлган ўчлиги бувисининг ҳаминиша қулф турадиган сирли сандиғи орқали ифода этилса, ёш Матёқубнинг ширинликка ўчлиги энасининг “товуқ туғди” тадбиркорлиги орқали намоён бўлади. Бу иккала тасвир гарчи ифода йўсинига кўра алоҳида ҳодисадай туюлса-да, лекин бола табиатини кашф этишда ўзаро муштарак ҳодиса экани англашилади. Бинобарин, адиб эссе-хотираларида Ойбек асарларининг таъсир қуввати кучли бўлган. Буни адибнинг ўзи ҳам “Кўнгилда қолиб кетган гаплар” рисоласида эътироф этганидек, “шахсияти – ибрат, ижоди – сабоқ” бўлганини кўрамиз.

Портрет чизишда қаҳрамондан кўра кўпроқ муаллифнинг хотиралари, эсловлари асосий омил бўлаётганини англашимиз мумкин. Буни ёзувчининг қуйидаги эътирофи ҳам тасдиқлайди:

“Ўшандан кейин узоқ вақтлар бошқа бир таассурот ҳам хаёлимдан кетмади. Демак, ёғоч устаси, темир усталари бўлганидек оёқ кийим усталари ҳам бор. Аммо пойабзал ямоқчиси Аамат ямоқчига ўхшаган бўйи калта, бошқа ишга яроқсиз, юз-кўзлари ҳам, қадди-қомати ҳам кўримсиз одам бўлар экан-да, деган тасаввурда бўлдим”¹.

¹ Қўшжонов М. Дагиш. – Тошкент: Халқ мероси, 1996. – Б. 37.

Ушбу эътирофда баён қилинаётган фикр-мулоҳазалар ҳақиқатдан ҳам хотира жанри муайян бир ёшда болалик таассуротларини, кечинмаларини хотирлаш орқали ёзилиши билан бир қаторда муаллифнинг ушбу сатрларни битаётган пайтдаги ҳолатини, кечинмаларини баён этиш имкониятини берадиган жанр эканлигини тасдиқлайди. Бу хотира жанрининг, бир томондан, бадиий асарларга хос образлиликка тааллуқли эканини, бошқа жиҳатдан эса ифодада, баёнда унинг публицистик талқиндан самарали фойдаланганини кўриш мумкин.

“Дағиш” асаридаги темир мантиқнинг яна бир жиҳати шундаки, ёзувчи аста-секинлик билан қаҳрамоннинг ёши улғайган сайин уни фақат одамларни англаш билан чекланмай, балки оламни англашга ўта бошлаганини бадиий-публицистик руҳда асослаб берган.

Муаллиф Хоразм воҳаси, унинг географик жойлашуви, табиати, сув ҳавзалари, одамларнинг яшаш тарзи, деҳқончиликдаги ўзига хосликлар (деҳқончилик учун зарур бўладиган кичик-кичик кўлчаларнинг ҳосил бўлиши) ҳақида сўз юритганда, бошқа манбаларга ҳам мурожаат қилгани сезилиб туради. Бундай ифода усулларида публицистик тасвир устувордир. Буни биз асарнинг “Ола таёғим от бўлур...”, “Баҳор шабадаси”, “Наврўз кунлари”, “Сув келди – сув...” каби боблардаги тасвирларда кўрамыз.

Ёзувчи ушбу мемуар асарида болалик давридан бошлаб катта ҳаётга қадам қўйгунига қадар бўлган даврни тасвирлашни асосий мақсад қилиб олган. У ўз хотиралар қатидаги кечинмаларининг энг характерлиларини саралаб, китобхон учун тушунарли тилда, услубда маърифий асарга айлантирган. Бу асар бизга 20-йиллардан то урушгача бўлган даврдаги Хоразм воҳаси халқининг яшаш тарзи, урф-одатлари, кечинмалари ва фожиалари ҳақида маълумот берадиган ёдномадир. Асар шу жиҳати билан ҳам маърифий аҳамиятга эга.

Бобнинг иккинчи фасли **“Мемуар асарларда уруш ва жангчи қисматининг фожиавий талқини”** деб номланиб, бу қисмда “Тепки босилди” эссе-қиссаси, “Алам” мемуар романи таҳлилга тортилади.

Адибнинг 1990 йилда чоп этилган “Тепки босилди” номли асари хотира ҳикоялардан таркиб топган. Бу асар кейинчалик “Алам” мемуар романи учун асос бўлди. Адиб уруш хотираларини илк бор “Тепки босилди...” хотиралар китобида синовдан ўтказган бўлса, вақт ўтиб, муаллиф ана шу хотира китобни мукаммалаштириб, тўлдириб, “мемуар роман”га айлантирди. Натижада хотиранавис муаллиф 1942 йил июль ойида аскарликка олиб кетилиши воқеаси билан бошланган жангчи хотираларини ўз ичига қамраб олган “Алам” мемуар романида 1945 йил май ойида қишлоғига қайтиб келиши, уруш хотиралари ва қуролдошларининг аччиқ қисмати ҳақида ўтган асрнинг 90-йиллари бошида хотира кечинмаларини жамлаб, батафсил ёзди.

“Тепки босилди... Снайпер хотиралари” асари муқаддима ва икки бўлимдан ташкил топган. Ўн бобдан иборат биринчи бўлим “Снайпер жангномаси”, иккинчи бўлим эса “Дийдор” деб номланган.

Асар композицияси ва сюжети ўзига хос шаклда намоён бўлган биринчи бўлимда адибнинг, асосан, иккинчи жаҳон уруши билан боғлиқ эсдаликлари

берилган. Ёзувчи ўзи бевосита иштирок этган ёки кўриб-кузатган воқеаларни ҳар бир бобда алоҳида-алоҳида жанг манзаралари кўринишида тасвирлайди. Жанг эпизодлари ёки воқеалар тизими маълум бир тартибда, кетма-кетлик асосида, мантиқан бир-бирига боғлиқ тарзда тасвирланадики, гарчи ҳар бир боб алоҳида бир жанг эпизодини гавдалантирса-да, бироқ боблардаги бундай эпизодлар яхлит сюжет линияси ва композицион бутунликни ҳосил қилган.

Эссе-қиссада ёзувчининг ўткир поэтик нигоҳи яққол сезилиб туради. Дастлабки “Илк жанг сабоқлари” номли бобда муаллиф уруш арафасида жанговар тайёргарликдан ўтгач, ҳамқишлоқ дўсти Напас билан бирга фронтга отланганидаги сафар хотираларини баён қилади. Китобхон ёзувчи нигоҳи орқали бўлиб ўтган оғир жанглардан дарак берувчи вайронагарчиликлар тасвирини кўриб, ҳали уруш кўрмаган аскарларнинг осмонда учбурчак ясаб учаётган душман самолётларидан яшириниб, ўзини ҳар ёққа уриб бекинишлари, теварак-атрофда бот-бот портлаётган снарядлар даҳшатидан эсанкирашлари, хуллас, ҳақиқий жанг манзаралари билан танишиб, китоб руҳига кириб боради. Жангга энди кирган тажрибасиз жангчига хос хавотир ва руҳий ҳолатлар ёзувчи томонидан моҳирлик билан тасвирланган.

Бу асарда уруш мавзусида ёзилган роман ёки қиссалардаги каби бадиий лавҳалар, тўқима эпизодлар учрамайди. Унда хотираларга асосланилгани боис, қисқа-қисқа жанг тафсилотлари, руҳий кечинма, ўй-хаёллар, асосан, эссе жанрига хос бадиий-публицистик ифодалар воситасида акс эттирилади.

Муаллифнинг таъкидлашича, ён дафтарчасига битган айрим хотиралари ҳозиргача сақланиб қолган. Бундан ташқари, уруш хотираларини батафсил ёзишида полкдош дўсти Аҳмаджон Азизов ҳам яқиндан ёрдам берган. Ва ниҳоят бу асарларнинг яратилишида асосий омиллар – адибнинг **ёзувчилик салоҳияти, ўткир поэтик нигоҳи, истеъдоди** билан белгиланади.

Ёзувчи урушнинг шафқатсизлигини характерли эпизодларда, жонли лавҳаларда ёрқин тасвирлаб бера олган. Ёзувчи кўз ўнгида бир умрга муҳрланиб қолган довьорак йигитнинг сиймосини, портретини ёрқин тасвирлайди.

Асарда Вася фожиаси шундай тасвирланади: “Эмаклаб, тупроқ уюмига чиққан ҳам эдики, қарсиллаган бир нарса унга урилди-да, у тупроқни қучоқлаганича жим қолди. Чаккасидан сизиб оқаётган қон юзини бўяб, тупроққа сингий бошлади.

– Снайпер отди, – деди дўстим Напас”¹.

Ушбу тасвирдаги ёзувчининг маҳорати туфайли китобхонга ҳам қадрдон бўлиб қолган Васянинг ўлими гарчи тафсилотларсиз, ортиқча бадиий бўёқларсиз кўрсатилган бўлса-да, китобхон қалбини ларзага солади.

Бундай ёрқин тасвирланган образлар асарда қўплаб учрайди. Хусусан, катта лейтенант Алексей Кочегаровнинг снайперликдан ташқари овчилик билан ҳам қизиқиши, овчилик санъатини эгаллашга даъватлари, гапириш

¹ Қўшжонов М. Тепки босилди... – Тошкент: Ёш гвардия, 1990. – Б. 16.

усулидаги ўзига хос оҳангини ҳам алоҳида бир характер сифатида тасвирлайдики, бу ҳам ёзувчи маҳоратини кўрсатади.

Мунаққид Ўрол Ўтаев “Танқид ва услуб” китобида М.Қўшжонови снэйперлик фаолияти ҳақида шундай ёзади: “Хуллас, мерган Матёқуб Қўшжонов шу тариқа Вичего шаҳри учун бўлган жангларнинг ўзида 63 та немис офицерини гумдон қилди.

Шу хизматлари эвазига мерган Матёқуб Қўшжонов “II даражали Улуғ Ватан уруши” ордени ҳамда “Жанговар хизматлари учун” медали билан тақдирланди”¹.

Ахборот тариқасида ёзилган “63 та немис офицерини гумдон қилди” деган маълумот, бир қарашда, М.Қўшжоновнинг снэйперлик маҳорати ва душманга қаҳр-ғазабини ифодалаётгандай туюлса-да, психологик ҳолатлар таҳлилларисиз, куруқ санокнинг баёнидан иборат бўлиб қолгани, эҳтимол, китобхонда бошқачароқ таассурот уйғотиши мумкин. Лекин ёзувчи хотираларида тасвирланган душман билан “дуэл”лари жараёнидаги руҳий-психологик ҳолатлар, нишонни йўқ қилишдаги изчил, тинимсиз кузатишлари пойлашларидан ташқари, муаллифнинг кўнгил иқрорномалари юқоридаги санокнинг ҳар бирида жуда катта руҳий босим ва изтироблар борлигидан далолат беради. Китобнинг бир ўрнида муаллиф шу ҳақда мулоҳаза юритиб, ҳатто товук сўйишга ҳам кўли бормаслигини, ҳайвонларни, масалан, кўйларни сўйишаётганда ҳатто яқинига ҳам йўламаслигини ёзади. Лекин мерган сифатида одам овлаш, уни отиб ўлдирish – бу кучли руҳий босим остида рўй берадиган ҳодиса эканлигини унутмаслик лозимлигини изтироб билан куйидагича баён этади: “Бугун мен одам ўлдирдим, оддий жонивор эмас, ўлдирганда ҳам кўра-била туриб, устига-устак уни неча кунлар излаб, бекинган жойидан топиб ўлдирдим. Ҳа, одам ўлдирдим!”²

Асарда муаллифнинг ҳам илмий, ҳам бадиий-публицистик асарларига хос бўлган муштарак жиҳатларини белгилайдиган энг муҳим омил, аввало, унинг шахсиятидаги, характер хусусиятидаги кузатувчанлик ва талқин қилиш салоҳияти билан боғлиқ эканини англаймиз.

Муаллифнинг бу борадаги тасвирлари, мулоҳазалари китобхонга М.Қўшжонов феномени ҳақида муайян тасаввур беради. Бир қарашда М.Қўшжонов табиатида хос бўлган овчилик ва мерганлик салоҳияти билан унинг илмий ва бадиий-публицистик ижоди ўртасида алоқадорлик йўқдай туюлади. Лекин масаланинг моҳиятига теранроқ назар ташласак, мерганлик салоҳияти, энг арзимасдек туюлган майда деталларни ҳам назардан қочирмаслик ва сабр-тоқат унинг ижодий изланишларида ҳам муҳим асосий омил бўлиб хизмат қилганини кўрамиз. Шу нуқтаи назардан, олимларимиз кўп бора таъкидлаганларидек, мунаққиднинг урушда душман билан яккама-якка олиб борган “дуэли”даги кузатувлари билан бадиий асарни баҳолашдаги, талқин этишдаги синчилиги ўртасида муайян муштарак алоқа бор, десак янглишмаймиз.

¹ Ўтаев У. Танқид ва услуб. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1979. – Б. 106.

² Қўшжонов М. Тепки босилди... – Тошкент: Ёш гвардия, 1990. – Б. 80.

“Алам” мемуар романида ёзувчи “Тепки босилди...”да айтишга улгурмаган воқеа-ҳодисаларни янги хотиралар билан бойитиб, соф публицистик асарни бадиий-публицистик мемуар роман даражасига олиб чиқади. Зарур ўринларни таҳрир қилиб, миллий менталитетимизга яқинлаштиради. Асарнинг дебочаси ҳам қайта ёзилган. “Тепки босилди...”да воқеалар қаҳрамоннинг тўғри фронтга йўл олган кунидан бошланган бўлса, “Алам”да унинг қишлоғидан Тошхөвүзгача келиши, у ерда ота-онаси, қариндош-уруғлари қуршовида бир неча кун бўлиб, уни фронтга кузатиб қолишларигача батафсил тасвирланган. Шунингдек, асарда таҳрир орқали айрим ибораларга ўзгартиришлар киритилган.

Романнинг иккинчи қисмида уруш манзаралари, асосан, қаҳрамоннинг мерганлик фаолияти билан боғлиқ ҳолда ҳикоя қилинади. Агар ёзувчи ҳаётини шартли равишда босқичларга бўлиб ўрганадиган бўлсак, биринчи босқич сифатида “Дағиш” ва “Алам”да акс этган даврни эътироф этиш мумкин.

Асар қизиқиш билан ўқилади, чунки муаллиф сюжет куриш, характер яратиш, воқеаларни хронологик тарзда баён қилиш, тасвирлаш, деталлардан фойдаланиш, композицион изчилликни таъминлаш йўллари биледи – Абдулла Қодирий, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор бадиий асарлари таҳлили жараёнида буни, бадииятнинг бу сирларини яхши эгаллаб олган. Асарнинг услуби, муаллифнинг ёзиш манераси турлича: у гоҳ олим сифатида мантикий мулоҳазалар юритади, воқеаларни баён қилади, гоҳ беллетрист сифатида образли тафаккур қилади, тасвирлайди, нафис манзаралар яратади.

Асар камчиликлардан ҳам холи эмас, албатта. Чунончи, адабиётшунос С.Умиров ўзининг “Мерган эсдаликлари” сарлавҳали тақризида бу ҳақда фикр юритиб, жумладан, шундай ёзади: “...“Тепки босилди...”нинг камчилиги – қисқалиги. Китобнинг тезда тугаб қолганига ўқиган ўқувчи ҳам, воқеалар, хотираларни жиддий саралаган, асарнинг қаппайиб кетишига йўл қўймаган муаллиф ҳам ўзларича ҳақ. Асар ижод қонуниятларидан чуқур хабардор олим томонидан ёзилган бўлса ҳам, ҳар қалай бадиият, публицистика борасида илк ва йирик қадам. Унда нуқсонлар ҳам бор, албатта. Матёқуб Қўшжонов илмий асарларида фикр ўткирлиги айрим услубий носозликлар, ўрнига тушмаган жумлаларни босиб, андавалаб кетар эди. Жангномада ҳам ҳазм қилиш қийин, тарашлаш, силлиқлашга муҳтож, у қадар ижобий таассурот қолдирмайдиган жумлалар учраб қолади”¹.

Олимнинг “Тепки босилди...”нинг камчилиги – қисқалиги” деганини биз фазилатга йўйган бўлардик.

Шу каби фикрлар таъсириданми ёки аслида кўнглида бўлганми, хуллас, М.Қўшжонов асарни ўз хотиралари билан бойитиб, янги боблар қўшиб, “Алам” китобини яратишга муяссар бўлди.

Диссертациянинг учинчи боби **“Адиб хотираларида замон ва замондош образи”** деб номланиб, иккита фаслдан ташкил топган. **“Атоқли шахслар сиймосини яратишда публицистик талқин устуворлиги”** деб

¹ Умиров С. Мерган эсдаликлари // Совет Ўзбекистони, 1990, 26 июнь.

номланувчи биринчи фаслда ёзувчининг машхур давлат арбоблари ҳақидаги ёдномалари бадиий-публицистик фаолиятининг яна бир йўналишини илмий-адабий портретлар ташкил этиши асарлари таҳлили асосида очиб берилган.

Олим асарларидаги бевосита касбий фаолияти билан боғлиқ ўринларда ўз даврида давлат раҳбари бўлган Шароф Рашидов билан боғлиқ хотиралар алоҳида эътиборга молик. Таъкидлаш жоизки, муаллиф Ш.Рашидов билан бўлган учрашувларини шунчаки тавсифий баён қилиш билан чекланмайди, балки бу давлат арбобининг республика раҳбари сифатидаги қиёфасини яратади. Шу билан бирга, унинг ҳам ижодкор, ҳам оддий инсонга хос хислатларини ўзида намоён қилган сиймосини бир бутун ҳолда тасвирлашга ҳаракат қилади. Муаллиф Ш.Рашидов сиймосида миллатнинг бир фидойи фарзандини кўради. Айти пайтда “Марказ”га қарам бўлган Республика раҳбарининг ожиз томонларини ҳам ҳаётини лавҳалар орқали кўрсатишга эришган. Бу ҳол шўро даврида давлат раҳбари бўлиб ишлаш нечоғли машаққатли вазифа бўлганини тушунишга тўртки беради. Адиб хотираларида турли соҳа билимдонлари – олимлар сиймоси ҳам яратилган. Жумладан, Ўзбекистон Фанлар академияси президенти О.Содиқов, машхур рассом А.Абдуллаев, давлат раҳбари бўлиб фаолият юритган Н.Муҳиддинов, Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти И.Каримов ҳақидаги хотираларда ҳам муаллиф уларнинг ҳар бирининг ўзига хос характер хусусиятларини, илмий ва раҳбарлик салоҳиятларини ёритишга эътибор қаратган.

Жумладан, шўро даврида узоқ йиллар республикани бошқарган давлат раҳбари, ёзувчи ва публицист Ш.Рашидов ҳақидаги хотираларда қаҳрамоннинг ижтимоий-сиёсий ва маънавий қиёфасини ўзига алоқадор бўлган, хусусан, Тил ва адабиёт институтига раҳбарлик лавозимида тайинланиши ва ундан кейинги фаолияти давомидаги мулоқотлари асосида ёритади. Айти пайтда унинг ўз даврининг фарзанди сифатида ожиз жиҳатлари, собиқ марказга бўйсунгани ва фожиавий қисмати ҳам ҳаётини деталлар фонида тасвирланган. Мазкур асар Ш.Рашидов хотирасига бағишланган энг яхши ёдномалардан бири сифатида баҳоланишга лойиқ.

М.Қўшжоновнинг “Дийдор” китоби ёзувчининг аввалги хотира асарларидан бир қатор жиҳатларига кўра фарқланади. Адибнинг олдинги асарлари, асосан, автобиографик характерда бўлиб, марказий образ муаллифнинг ўзи бўлган бўлса, “Дийдор” асаридаги хотираларда **“қўш образ”**, яъни муаллиф ва муаллиф мулоқотда бўлган шахслар портретини яратаётган қаҳрамон сиймоси ҳам ўз истеъдоди ва характер қирралари билан намоён бўлади. Шу жиҳатдан қараганда, мазкур асарни мавзу кўлами ва услубий ўзига хослигидан келиб чиқиб, мулоқотнома деб ҳам аташ мумкин.

Муаллифнинг бадииятга хос образлиқдан, диалог ва монологлардан фойдаланиб, хотираларини эркин баён этиши кузатилади. Айти пайтда, публицистика жанрига хос бўлган воқеаларнинг тезкор ўрин алмашиши, муаллиф фикр-мулоҳазаларини баён йўли билан ифодалаши каби хусусиятни ҳам кузатамиз. Бадиий асарга ўхшаб кетадиган ва, айти пайтда, ундан фарқ қилувчи хотира жанри ўзининг кенг имкониятлари билан муаллифнинг эркин ҳаракатланишини таъминлайди.

Бобнинг иккинчи фасли “**Адабий портретларда илмий ва публицистик талқин уйғунлиги**” деб номланади. Мазкур фаслда М.Қўшжонов адабий портретларида ҳаёти давомида ўзи муносабатга киришган, кўрган ва эшитган, билган атоқли давлат раҳбарлари, жамоат арбоблари, олимлар, ёзувчи ва шоирлар ҳақида ёзган хотиралари таҳлилга тортилади. Бу ёдномаларда адиб қаламга олган шахсларнинг инсоний қиёфаларини, шахсияти ва дунёқарашини, раҳбарлик ва олимлик салоҳиятини, ижодкорлик истеъдодини бевосита ўзига ёки фаолиятига алоқадор жиҳатлар билан боғлаб баён этади.

М.Қўшжонов ўз асарларида замондош олим ва ёзувчилар ҳақида ҳам қизиқарли хотираларни ёзиб қолдирган. Чунончи кўп йиллар бирга ишлаган, ҳаммаслак бўлган академик Иззат Султон, Обид Содиков, Абдулла Қаҳҳор, Озод Шарафиддинов, Пиримкул Қодиров, Одил Ёқубов сингари олим ва ёзувчилар, шоирлар, кўз касалликлари бўйича машҳур шифокор М.Комилов ҳақидаги хотираларида характерли ҳаётий воқеалар орқали улар ижоди ва фаолияти ҳақида қимматли маълумотларнинг баён этилгани диссертацияда таҳлиллар билан очиқ берилган.

Адиб хотира асарлари, ёзувчи Ойбек ҳақидаги кузатишлари алоҳида эътиборга лойиқ. М.Қўшжонов Ойбек шахсиятига, унинг ўзига хос истеъдодига, турмуш тарзи ва ўй-кечинмаларига ҳам олим, ҳам ижодкор сифатида ёндашиб, давр фарзанди сифатидаги ижтимоий-маънавий қиёфасини характерли ҳаётий воқеалар, деталлар орқали ёритиб беради.

М.Қўшжоновнинг Ойбек ҳақидаги “Улуғ адиб, улуғвор инсон” мақоласи китобдаги энг самимий ва муфассал хотиралардан биридир. Биз мақолани ўқиб, Ойбекни ҳам буюк истеъдод соҳиби, ҳам бағрикенг инсон сифатида кашф этамиз. Шунингдек, мақола муаллифининг шахсияти ва унинг илмий-ижодий лабораториясини ҳам чуқурроқ тушуниб оламиз.

М.Қўшжонов мемуар асарларининг тили, ифода йўсини ҳам ўзига хос. Ҳар бир хотирасида муаллиф жонли ҳаётий лавҳани, образли ифодаларни публицистик руҳ билан уйғунлаштириб тасвирлашга интилади. Бу эса айрим хотираларнинг ўзига хос адабий портрет сифатида баҳоланишига асос беради. Юқорида тилга олинган олимлар ҳақидаги кузатишларни шу жиҳатларига кўра адабий портрет намуналари сифатида баҳолаш мумкин.

Таъкидлаш жоизки, М.Қўшжонов хотира мақолаларида бетакрор лавҳалар, манзаралар яратиш орқали композицион оригиналликка, ўзига хос тасвирга эришади.

Муаллифнинг “Армон” номли хотиралар китоби вафотидан кейин эълон қилинди. Бунда ижодкор умри давомида босиб ўтган ҳаёт йўлини, айниқса, кўп йиллик илмий-ижодий фаолияти кечган маскан – Тил ва адабиёт институтида ўтган дамларини хотирлайди. Хотираларда Ҳомил Ёқубов, Ҳамид Сулаймон, Аюб Ғулом, Мақсуд Шайхзода, Зикриё Мирҳожиев, Субитой Долимов каби устозларнинг сабоқлари ҳақида қизиқарли фикрларни баён этади. Диссертацияда мазкур асар ҳам батафсил таҳлилга тортилган.

Академикнинг “Кўнгилда қолиб кетган гаплар” ён дафтар қайдлари ҳам бадиий публицистиканинг алоҳида бир кўринишидир. Бу қайдлар

М.Қўшжоновнинг улуғ адиб Ойбек ҳаёти ва ижоди бўйича қилган 50 йиллик ижодий меҳнатларига бир сарҳисоб сифатида ёзилгандек таассурот қолдиради.

“Кўнгилда қолиб кетган гаплар” публицистик қайдлардан маълум бўладики, М.Қўшжонов Ойбек ижодини танлашига сабаб бўлган мунаққиднинг ички ҳиссиёти туфайли содир бўлган руҳий жараённинг биринчиси “миллий туйғу” таъсири бўлса, иккинчиси йирик ўзбек ижодкори жараёнда борлигини Шўро танқидчилигида юзага чиқариш истаги эди.

Бу ён дафтар қайдлари публицистик услубда, ниҳоятда раво ва тушунарли тилда ёзилган. “Кўнгилда қолиб кетган гаплар” ҳажман жуда катта эмас. Бор-йўғи 30 саҳифани ташкил этади.

“Армон” хотиралар китоби ҳамда “Кўнгилда қолиб кетган гаплар” публицистик қайдларини ўқиб-ўрганиш ва тадқиқ этиш мунаққид ижтимоий биографияси билан бир қаторда илмий биографиясини теранроқ ўрганиш имконини беради. Бу публицистик асарлар мунаққид ижодий лабораториясини ўрганишда, шубҳасиз, энг ишончли манбалардир.

УМУМИЙ ХУЛОСА

1. Йирик адабиётшунос олим, академик Матёқуб Қўшжонов ҳозирги Туркманистоннинг Тошҳовуз вилояти, Ҳалланг қишлоғида оддий деҳқон оиласида туғилиб вояга етди; унинг ота-онаси Шўро даврида “меҳнат зарбдорлари” сифатида ном чиқарган эди; бувиси қишлоқдаги таниқли Ҳалфа эна бўлиб, эски китоблардан халқ кўшиқларини тўй-маъракаларда ижро этарди; бола Матёқуб энаси ва маърифатпарвар дойи ва амакилари таъсирида адабиётга туғма ошиқ бўлиб улғайди.

2. Оиладаги ва ўсмир Матёқубнинг қалбидаги “катта профессор бўлиш орзуси” уни олдинига Чоржўй педтехникуми, сўнгра нуфузли олийгоҳ, Москва аспирантурасига етаклади; у узок ўқиб-ўрганди, Москва адабий муҳитида М.Храпченко сингари академиклар кўлида тарбияланди; катта илмий ижодий тажриба тўплаб, Ойбек ҳақида номзодлик диссертациясини рус тилида ёзди; шу тариқа Матёқуб Қўшжонов номли феноменал йирик назарий олим пайдо бўлди.

3. Олим ўзбек адабиётшунослиги такомилли ва илмий-назарий жиҳатдан юксалишига катта ҳисса қўшди. Қодирийшунослик, ойбекшунослик, қаҳқоршунослик йўналишларини назарий поэтика доирасида тадқиқ ва талқин этишда янги мактаб яратган олим сифатида намоён бўлди. Мунаққид бўлиши билан бир қаторда, ўзбек адабиётини мемуар жанрида битилган асарлари билан, адабий портретлари билан бойитган адиб сифатида ҳам ўзидан бой ижодий мерос қолдирди.

4. М.Қўшжонов ижодининг икки қаноти бор, биринчи қанотини илмий асарлари, иккинчи қанотини ҳужжатли мемуар асарлари, хусусан, “Дагиш” номли тарихий-биографик бадиаси, “Тепки босилди... Снайпер хотиралари”, “Алам” мемуар романи, “Дийдор”, “Армон” тўпламларига кирган адабий

портретлар, хотира ҳикоялар, эсселар, “Кўнгилда қолиб кетган гаплар” публицистик қайдлари ташкил этади.

5. М.Кўшжонов айни шу асарлари билан ўзбек мемуар адабиёти ҳамда ёзувчи публицистикасини ҳам жанрлар, ҳам услуб жиҳатдан янгилаб берди; мемуарларида бўй кўрсатган муаллиф шахсиятида олим ва адиб ижодкорлигини уйғунлаштириб, эссенависликни янгича ифода усули билан бойитди. Шунга кўра, М.Кўшжонов мемуарлари, аввало, ўзининг ҳаёт йўли, ўқиш-ўрганиши, шахсияти, илмий-ижодий фаолиятининг шаклланиш босқичларини кўрсатадиган муҳим манба сифатида қимматлидир. Шунингдек, унинг илмий-ижодий услубига хос муштаракликни белгиловчи манбалар сифатида кўрилади.

6. “Дагиш” тарихий-биографик бадиасида муаллиф ўз таржимаи ҳоли, болалиги, ота-онаси, қариндош-уруғлари, Ҳалланг ва ҳаллангликлар ҳақида кўпдан-кўп ҳаётий воқеалар ва оддий одамлар ҳаётини образли бадиий-публицистик йўсинда акс эттирди; бадида Хива хонлигининг энг чекка ҳудудидаги меҳнаткаш инсонларнинг ўтган аср 20–30-йилларидаги турмуши, яшаш шароити, шўро даври сиёсати оқибатида таназзулга юз тутгани, осуда ҳаёт ва миллий қадриятларнинг завола топиши, шунингдек, ёш адибнинг дастлабки устозларидан олган сабоқлари, бунинг маърифий аҳамияти ҳаётий лавҳаларда ўзининг ёрқин ифодасини топган; унда ўша даврга хос чорвачилик, хунармандчилик, деҳқончилик ва бошқа кўплаб қишлоқ одамларининг касб-кориға доир юзлаб тарихий атамалар, Хоразм миллий колорити сақланиб қолган.

7. Адибнинг “Тепки босилди... Снайпер хотиралари” ва “Алам” мемуар романи уруш даври фожиаларини акс эттирган ўзига хос хронологиядир. Асар фронтда қатнашган адибнинг кўрган-кечирганлари, сафдошларининг ўзига хос характер қирралари, ҳалок бўлган жангчи аскарларнинг аччиқ қисмати; муаллифнинг урушда товланиши ва овчилик маҳоратининг мерганлик (снайперлик) даражасигача кўтарилиши, душман мерганларини овлашдаги жасорати ҳақидаги ёдномага айланган.

8. М.Кўшжоновнинг уруш хотираларида бемаъни уруш ва жангчи қисматининг фожиаси юқори публицистик жўшқинликда уруш лавҳаларини хотирлаб ҳикоялаш ва тинч ҳаётдаги воқеаларни урушга ёнма-ён қўйиб тасвирлаш усули билан тўлдирилади; муаллифнинг мемуар асарлари бағридан олимнинг ижтимоий, илмий, адабий биографияси деталларини ажратиб олиб, таҳлил этиш мумкин.

9. Муаллифнинг “Дийдор” тўпламига ўзбек илм-фани, маданиятига бекиёс улуш қўшган йирик олимлар, рассомлар, шифокор, адабиётшунослар, шоир-ёзувчилар, асосан, жамиятнинг 30 дан зиёд зиёли қатлами ҳақида бир-биридан баркамол адабий портретлар, эссе-хотиралар, публицистик мақолалар киритилган; “Армон”да эса олимнинг Ўзбекистон Фанлар академияси Тил ва адабиёт институтида кечган қизғин иш фаолияти, илмий-ижодий муҳит ва мафкуравий курашлар тарихи баён этилади.

10. М.Кўшжонов замон ва замондошлар қиёфасини яратишда бадиий публицистиканинг жуда кенг имкониятларидан маҳорат билан фойдаланди;

Ўзбек мемуаристикаси ва эссеистикаси тарихида гўзал асарлар битган Бобур, Садриддин Айний, Абдулла Қаҳҳор, Ойбек, Шукур Холмирзаев ижодий анъаналари ва жаҳон мемуаристика тажрибаларидан унумли фойдаланди; бир сўз билан айтганда, моҳир публицист адибнинг хужжатли мемуарларида унинг ҳаёт йўли ва ижодий фаолияти, ибратли қисмати, эътиқоди, улкан илмий ва бадиий тафаккури, академик нигоҳи бўй кўрсатади.

11. Муаллифнинг “Кўнгилда қолиб кетган гаплар” қайдлари ўзбек бадиий публицистикасини яна бир поғонага кўтарди, чунки академик олим айнан шу битикларида ўз ижодининг ўзак томирларидан бири бўлган Ойбек шахсияти ва ижодиётини ўрганишга бўлган қизиқишлари, бадиият сирларини очишдаги тажрибалари, заҳматлари ҳақида очикдан-очик китобхон билан баҳслашади; М.Кўшжонов Абдулла Қодирийни кўрмаган, аммо у ҳақда гўзал илмий асарлар яратди, Ойбек ва Абдулла Қаҳҳор билан эса жуда кўп суҳбатлашди, улар ҳақида фундаментал тадқиқотлар яратди; Ойбекни феномен сифатида танлади ва “Нега мен Ойбекни танладим?” номли иқрорнома типидagi публицистик мақола битди; бу қайдлар, шубҳасиз, олимнинг ижодий лабораториясини теран ўрганиш учун йўл очади.

**SCIENTIFIC COUNCIL DSc.02/30.12.2019.FIL.46.01 ON AWARDING
SCIENTIFIC DEGREES UNDER INSTITUTE OF
UZBEK LANGUAGE, LITERATURE AND FOLKLORE INSTITUTE OF**

UZBEK LANGUAGE, LITERATURE AND FOLKLORE

SHUKUROVA GULI XAYITMUROD KIZI

**HARMONY OF ARTISTIC AND PUBLICISTIC INTERPRETATION IN
THE WORK OF MATYOKUB KUSHJANOV**

10.00.02 - Uzbek literature

ABSTRACT
of the dissertation doctor of philosophy (PhD) on Philological Sciences

Tashkent – 2022

The theme of dissertation Doctor of Philosophy (PhD) was registered at the Supreme Attestation Commission of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under B2021.3.PhD/Fil.759.

The dissertation has been prepared at Institute of Uzbek language, literature and folklore of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

The abstract of the dissertation in three languages (Uzbek, Russian and English (resume)) has been uploaded on the website of Scientific Council at (www.tai.uz) and informative and educational portal "ZiyoNet" at www.ziyo.net.

Scientific supervisor:

Nazarov Baxtiyor Aminovich

Doctor of Philological Sciences, Academician

Official opponents:

Karimov Bahodir Nurmetovich

Doctor of Philological Sciences, Professor

Ulugov Abdulla Uzbekovich

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Leading organization:

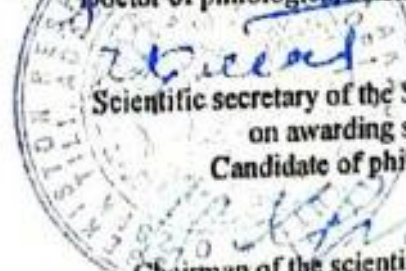
Tashkent State Pedagogical University

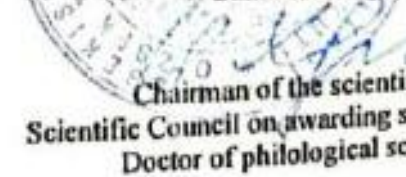
The defense of the dissertation will take place on _____ «___», 2022 at _____ at the meeting of the Scientific Degree Awarding Council DSc.02/30.12.2019.FIL.46.01 under Institute of Uzbek language, literature and folklore of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (The address: 100060, Shakhrisabz tor street, Tashkent city, 5, tel: (99871) 233-36-50; Fax(99871) 233-71-44; e-mail: uztafi@academy.uz).

The dissertation can be found at the Informational Resource Center of Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan (the dissertation has been registered with the number _____) (Address: 100100, Ziyolilar street, Tashkent city, 13. Tel: (99871) 262-74-58.

The abstract of the dissertation was distributed on _____ «___», 2022.
(the report of the distribution as of _____ «___», 2022.

N.F. Karimov
Chairman of the Scientific Council
on awarding scientific degrees,
Doctor of philological sciences, Academician

R. Barakayev
Scientific secretary of the Scientific Council
on awarding scientific degrees,
Candidate of philological sciences

I.Ch. Haqqulov
Chairman of the scientific seminar under
Scientific Council on awarding scientific degrees,
Doctor of philological sciences, Professor

INTRODUCTION (Dissertation abstract)

Relevance and necessity of the dissertation topic. In world literature, writer's publicism, i.e memoirs created by scholars and poets, essays, novels, writer's notes, diaries, in particular, documentary memoirs, is considered and consistently studied as an important source in the study of their creative laboratory and exemplary life and work. After all, the leading principles of the period in which the artist lived, the renewal of social life and the literary process, changes are one of the main criteria in the formation of the author's worldview, the expression of his "I". Therefore, a deeper access to the writer's creative laboratory, the study of examples of art and journalism in a detailed knowledge of the life of the period described in his works and its unique landscapes, social problems, literature, art, history allows us to draw certain scientific and theoretical conclusions.

In world literature, not only the creative laboratory of poets and writers, but also the creative laboratory of the scientist, the history of scientific and artistic-publicist works, in particular, the scientific, artistic, factual and documentary nature of the author's biography, childhood, past life is of particular importance. The harmony of artistic and journalistic interpretation in the nature of memories about the path plays a special role in the detailed study of the life and creative history of the creative person.

It is necessary to study the memoirs, notebooks, literary portraits of academician Matyokub Kushjanov, who left a bright mark in the history of Uzbek literature during independence, to study them in the context of Uzbek and world literature, to interpret them on the basis of new principles. Well-known scientist created a unique scientific-analytical school in the history of Uzbek literary criticism. More than 50 monographs of the scientist, more than 500 scientific, journalistic and popular articles have become an important stage in the development of our literature. Because "... we have no right to forget that attention to literature and art, culture is, first of all, attention to our people, attention to our future, as our great poet Cholpon said, if literature and culture are alive, then the nation can live"¹. In this sense, based on new approaches in literary criticism of the period of independence, memoirs, novels by Matyokub Kushjanov, a realistic interpretation of the life and social and spiritual world of the heroes depicted in them, reflected in the notebooks, from the point of view of national and universal values. The study of issues such as artistic and journalistic expression as a product of thought renewal and creative harmony determines the relevance of this work.

In carrying out the tasks set by the First President of the Republic of Uzbekistan PR-4947 of May 13, 2016 "On the establishment of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi", Decrees

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустақкам пойдеворидир» мавзусида Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси / Халқ сўзи. – Тошкент, 2017, 4 август.

of the President of the Republic of Uzbekistan PD-4947 of February 7, 2017 "On the Action Strategy for the further development of the Republic of Uzbekistan" and PD-4958-con of February 16, 2017 "On further improvement of postgraduate education"; Resolutions of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan №-2909 of April 20, 2017 "On measures to further develop the system of higher education", №-304 of May 22, 2017 "On measures to further improve postgraduate education", as well as other regulations related to these activities level of service.

Compliance of the research with the priorities of the development of science and technology in the republic. The research was carried out in accordance with the priorities of the development of science and technology of the republic I. "Formation of a system of innovative ideas and ways to implement them in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and democratic state".

The degree to which the problem has been studied. The problem of writer's publicism in world literature is studied in various aspects, including from the point of view of ethics, aesthetics, journalism, linguistics¹.

There are many problems in Uzbek literary criticism, such as twentieth-century Uzbek art journalism and development trends, genres, important principles, theory, thematic and methodological, linguistic features, journalistic ethics, literary and aesthetic views of artists, the scientific research of literary critics such as O.Togaev, M.Khudoikulov, N.Rakhimjanov, H.Boltaboev, H.Dustmuhammedov, U.Sultonov, A.Abdumuratov, H.Saidov, S.Yuldoshbekova, L.Tashmuhamedova, S.Tulaganova, M.Kuchkarova, B.Jamilova, S.Kurbanova, H.Goyipova, F.Burhanova focuses on some aspects of this issue².

¹ Журбина Е.В. Теория и практика художественно-публицистических жанров. – М.: Мысль, 1969. – 399 с; Черепанов М.С. Таинство мастерства публициста. – М.: Мысль, 1984. – 150 с; Учёнова В.В. У истоков публицистики. – М.: МГУ, 1989. – 214 с; Стюфляева М.И. Поэтика публицистики. – М.: Воронеж: Воронеж. университет, 1975. – 153 с; Стюфляева М.И. Образные ресурсы публицистики. Мысль, 1982. – 176 с; Прохоров Е. Искусство публицистики. – М.: Советский писатель, 1984. – 360 с; Здоровега В.И. Публицистика, её природа, общественная роль, гносеологические и психологические основы. – М.: Мысль, 1989. – 160 с; Кайда Л.Г. Эффективность публицистического текста. – М.: Московского университета, 1989. – 183 с; Тот же автор. Композиционная поэтика публицистики. – М.: Наука, 2006. – 144 с.

² Тогаев О. Ўзбек бадий публицистикаси (назария ва маҳорат масалалари). – Тошкент: Фан, 1973. – 207 б; Худойкулов М. Ўзбек бадий публицистикасининг шаклланиш тамойиллари (XIX аср охири XX аср ўрталари ўзбек матбуоти материаллари асосида): филол. фан. докт...дисс. – Тошкент, 2001. – 293 б; Шу муаллиф. Бадий публицистика жанрлари (ўқув кўлланма). – Тошкент: Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети босмахонаси, 2004. – 54 б; Раҳимжонов Н. Илмий тафаккур жилolari. – Тошкент: Фан, 1991. – 64 б; Шу муаллиф. Истиклол ва бугунги адабиёт. – Тошкент: Ўқитувчи, 2012; Шу муаллиф. Қодирийшунослик кирралари. – Тошкент: Наврўз, 2015. – 204 б; Болтабоев Ҳ., Махмудов М. Адабий-эстетик тафаккур тарихи. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2013. – 400 б; Султонов У. Чўлпоннинг адабий-эстетик қарашлари: филол. фан. номз. ... дис.автореф. – Тошкент, 1995. – 29 б; Абдумуратов А. Публицистика Т.Каипберганава: специфика, тематика, жанрово-стилистические особенности: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1997. – 21 с; Саидов Ҳ. Махмудхўжа Беҳбудийнинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти: филол.фан.номз...дис. – Тошкент, 1998. – 137 б; Йўлдошбекова С.С. Чўлпоннинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти: филол. фан.номз...дис.автореф. – Тошкент, 2002. – 30 б; Тошмухамедова Л. Абдулла Қодирийнинг адабий-эстетик қарашлари: филол.фан.номз...дис.автореф. – Тошкент, 2005. – 26 б; Тўлаганова С. Ижодкор шахси ва адабий қаҳрамон муаммоси (Абдулла Қодирий ижоди): филол.фан.док.дисс...автореф. – Тошкент: 2019. – 70 б; Қўчқорова М.Х. Ҳозирги ўзбек адабиётида эссе жанри: филол.фан.номз...дис. – Тошкент, 2004. – 134 б.; Жамилова Б. Ўзбек болалар публицистикаси ва унинг ривожланиш тамойиллари: филол.фан.номз...дисс. – Бухоро, 2004. – 155 б; Курбанова С. Ёзувчи публицистикасининг тараққиёт тамойиллари. – Тошкент: Муҳаррир, 2012. – 128 б; Гаипова Ҳ.Қ. Матназар

A lot of work has been done in the form of dissertations, reviews, jubilee articles and memoirs about the life and work of Matyokub Kushjanov, his literary critical views and research. However, the memoirs, essays and literary portraits of Matyokub Kushjanov have not yet been studied as a separate fundamental research. The fact that this problem has not been studied in a holistic and systematic way in the Uzbek literature indicates the importance of a monographic study of the problem.

The relevance of the research to the research plans of the higher education institution where the dissertation was completed. The dissertation was implemented within the framework of the fundamental project of the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan FA-F1-80 "Artistic interpretation of the problems of globalization and contemporary image" (2017-2020).

The purpose of the study is to study a number of scientific and theoretical problems of publicism through the study of the memoirs of Matyokub Kushjanov, the biography of a scientist, ways of education and training, the period and environment in which he lived, social and literary life, a creative personality, the formation of an academic worldview and literary critical views of the scientist, the basics of personal and creative development from the point of view of disclosure.

Objectives of the study:

comparison of issues, lifestyle, hopes, aspirations of people acquire a different meaning with the change of time, ordinary warriors, heads of state and leaders, scientists and writers who communicate with the writer, personalities, worldviews and scientific, associated with his creative views in the memoirs of Matyokub Kushjanov in the context of world and Uzbek literature;

to cover the author's childhood, the processes of formation of his worldview, artistic and journalistic interpretations of his desire to understand the world and humanity on the basis of the analysis of the image of the heroes in the memoir "Dagish";

demonstration of the methods used by the author on the basis of the analysis of the works "Tepki bosildi ..." and "Alam" realistic expression of the tragedies of the Second World War in the artistic and journalistic style, the depiction of war scenes and the study of characteristic episodes related to the fate of warriors;

in the memoirs "Diydor" and "Armon" draw portraits of famous statesmen Sh.Rashidov, N.Muhiddinov and I.Karimov, determine the priority of life, scientific and artistic logic in the observations of academicians H.Abdullaev, O.Sodiqov, colleagues, scientists, writers and poets who have made a worthy contribution to the development of world science;

highlighting personal, literary-aesthetic principles and image-making skills while comparing the writer's memoirs with the memoirs of contemporary writers.

The object of the research is the artistic and publicistic works of Matyokub Kushjanov, in particular memoirs and essays, memoirs such as "Tepki bosildi ...",

Абдулҳакимнинг бадиий ва публицистик маҳорати: филол.фан.фалсафа док. (PhD) дис...автореф. – Тошкент, 2019. – 54 б; Бурхонова Ф.А. Муаллиф адабий-эстетик қарашлари ва ижодий параллелизм (Н.Эшонкул ва У.Ҳамдам ижоди мисолида): филол.фан.фалсафа док. (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2019. – 52 б.

"Alam", "Dagish", "Armon", "Diydor", "Ko'ngilda qolgan gaplar". In connection with the nature of the work, if necessary, the scientific works of M.Kushjanov were analyzed.

The subject of the research is the study of the combination of artistic and journalistic interpretation of new genres of writer's journalism in historical and biographical fiction, memoirs, novels, essays, literary portraits on the example of Matyokub Kushjanov.

Research methods. Methods of analytical, comparative, historical-biographical, hermeneutic analysis were used in the dissertation.

The scientific novelty of the research is as follows:

historical and biographical art, memoir novel, essay, memoir, literary portraits of academician Matyokub Kushjanov as a documentary memoir literature through the author's publicism on the basis of the past life of the author, that is, the ability to more clearly reflect scientific and creative activity;

identified ethical-aesthetic credo, factors in the formation of a literary-critical worldview, rural conditions, neighborhood, parents, relatives, halangliks, local and national traditions, bloody battles on the battlefield, years of study, graduate school, teachers, contemporaries, role of the literary environment in the formation of the literary and aesthetic worldview of Matyokub Kushjanov on the basis of artistic journalism,

proved, on the basis of documentary, factual and real images of the terrible tragedies of Soviet power, described in the memoirs of the author "Dagish" and "Alam", in particular the repressive policy of the 1930s, the unprecedented violence of that time, poverty, hunger as a social evil, the events War II, bloody war memorial that soldier, sniper was filmed in real images;

elements of publicism are proven scientific and creative activities of a scientist at the Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences, described in "Diydor", literary and creative portraits of contemporaries, famous statesmen, famous scientists, writers, artists and medical workers, objectivity, vitality, memory, retrospective plot, how the main character speaks his native language;

The practical results of the study are as follows:

Matyokub Kushjanov's biography, exemplary life, as well as contemporaries, tragedies of the time and time were identified through the analysis of historical and biographical fiction, memoirs, novels, memoirs, essays, literary portraits;

documentation in the author's memoirs, the experience of sorting out the facts of life, a number of factors in the formation of the creative "I" of the scientist and the person, influences, readings, memoirs, creative skills revealed through analysis;

the leadership of the realistic method of depiction in the writer's memoirs, the harmony of artistic means of expression with the journalistic interpretation in revealing the essence of events and the character of the protagonists is proved by the author's analysis of a number of essays, memoirs;

Matyokub Kushjanov's memoirs provide an analysis of nearly 80 years of historical, socio-political and literary life, especially the tragic years and scenes of

the Soviet era. It is scientifically based that they are documentary-scientific memoirs that reflect the history of the period, specific historical moments.

The reliability of research results is determined by the clarity of the problem, the scientific relevance of research methods, the reliance on scientific and theoretical sources in the coverage of the topic, the scientific nature of the research and conclusions.

Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the results of the dissertation is determined by the fact that the period of independence serves to enrich the analysis of the writer's journalism and his new genres of memoirs, the emergence of genres of essays, memoirs, literary portraits, the principles of the formation of scientific and documentary memoirs and the study of creative trends in this genre, creative personality in memoirs, methodological the interdependence of scientific and artistic creativity, novels, a creative laboratory and the literary and aesthetic views of the author.

The practical significance of the results of the research is that its conclusions and recommendations can be used in the study of scientific documentary memoirs in Uzbek literature, the creation of textbooks and manuals for universities, special courses and seminars.

Implementation of research results. The scientific results of the study of the combination of artistic and publicistic interpretation in the work of Matyokub Kushjanov are introduced in the following works:

from the scientific conclusions of the author's memoirs "Dagish" and "Alam" which describe the terrible tragedies of the Soviet regime, in particular, essays on the repressive policy of the 1930s, the results of a comparative analysis, research of typology and literary influence were used in the fundamental project FA-F1-GO40 "Uzbek literature in the aspect of comparative literary studies: typology and literary influence "(2012-2016) at the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore. (Certificate of the Academy of Sciences No. 3 / 1255-90 dated January 12, 2021). As a result, the problems of memoir literature have become an important basis for enriching theoretical knowledge related to the literary portrait;

based on literary and creative portraits of M.Kushjanov's scientific and creative activities at the Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences, the description in "Diydor" was used in the fundamental projects FA-F1-80 "Artistic Interpretation and the Modern Image of Globalization Problems" (2017 - 2020) and OT-F1-77 "Preparation for the publication of 100 volumes of masterpieces of Uzbek literature" (2017 - 2021). (Certificate of the Academy of Sciences No. 3 / 1255-1965 dated July 5, 2021). As a result, a deeper study of the author's life, that is, his scientific and creative activity, served as a comparative test of the memoirs;

in the study of the life and work of one of the largest critics of Uzbek literary criticism, academician, doctor of philological sciences Matyokub Kushjanov, the author's long-term literary-critical activity; the systematic creative activity of Matyokub Kushjanov in Uzbek memoirs, in particular, memoirs-novels, essays, literary portraits "Tepki bosildi", "Alam", "Dagish", "Diydor" was used in the creation of the scientific project "The History of Abdulla Kakhhor". (Reference

No. E.6578 dated July 13, 2021, Artvin Coruh University, Republic of Turkey). As a result, the memoirs became the basis for the study of scientific and theoretical problems of a creative personality, syncretism of scientific, artistic, journalistic creativity in writing journalism, literary and aesthetic views of Matyokub Kushjanov;

through the study of artistic publicism M.Kushjanov from the analytical results of the important ethical and aesthetic credo of the scientist, factors of the formation of a literary-critical worldview, the genre of memory in Uzbek literature, specific ideological and artistic features of memoirs were used in the preparation of scripts for the programs "Adabiy Jarayon" and "Bedorlik" of TV and radio channel "Uzbekistan" and "Madaniyat va ma'rifat" (Reference of the State Unitary Enterprise "Uzbekistan TV and Radio Channel" of the National Television and Radio Company of Uzbekistan No. 04-25-675 dated May 3, 2021; Reference No. 01-16 / 127 of June 28, 2021 of the State Unitary Enterprise of the National Television and Radio Company of Uzbekistan "Madaniyat va ma'rifat" TV channel). The application of the results provided a rich scientific basis for literary and educational programs and broadcasts.

Approbation of research results. The results of this study were discussed by the scientific community in reports at 5 international and 10 republican scientific conferences.

Publication of research results. 20 scientific papers have been published on the topic of the dissertation. The main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan have been published in 5 editions, of which 4 are republican and 1 is foreign.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three main chapters, a conclusion and a list of references. The total volume of the study is 148 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introductory part is based on the relevance and necessity of the topic of the dissertation, describes the goals and objectives, the object and subject of research, emphasizes its compliance with the priorities of science and technology, describes the scientific novelty of the research, practical results, scientific and practical significance of the results, information about the introduction and structure of the dissertation.

The first chapter of the thesis "**Scientific and creative heritage of Matyokub Kushjanov and its study**" consists of two paragraphs. The first paragraph is called "**The life and work of Matyokub Kushjanov**". This chapter examines the role of the scientific and creative heritage of the academician, literary critic of Matyokub Kushjanov in the development of Uzbek literature and criticism, as well as issues of its study.

The life and work of a scientist, his social, scientific and literary activities can be conditionally divided into three groups and studied as follows: 1. Social biography; 2. Scientific biography; 3. Literary and artistic biography.

As a social biography of a scientist, the chapter includes observations covering the organizational work of the society for the development of science, a period of intense, intense struggle between scientific and creative activity at the Institute of Language and Literature.

The scientific biography of the scientist consists of many monographs, brochures, articles, reviews on modern Uzbek literature, problems of the literary process.

One of the first published articles by Matekub Kushjanov was Oybek's novel "Qutlug' qon", published in 1957 in the magazine "Звезда Востока". This article caught the attention of scholars renowned for their innovative approach to artwork and their unique analysis. The article was commented on by such scientists and writers as L.Bat, Z.Kedrina, I.Chernotsan, P.Kadirov. Izzat Sultan, in an article published at that time in "Правда Востока", called Matyokub Kushjanov's research a major event in literary criticism.

Matyokub Kushjanov entered the world of science after a huge life experience, sufficient theoretical knowledge and a certain level of knowledge of the secrets of artistic creativity. His article "Life and Art" is one of the programmatic studies that underlie a critical scientific concept.

In the center of his research are the works of the great figures of Uzbek literature of the 20th century - Abdulla Kadiri, Oybek, Abdulla Kakhhor. As one of the first researchers of the work of these famous word artists, the scientist revealed their poetic world with the help of deep scientific analysis. In this chapter, the scholar wrote a book about A.Kadiri "Abdulla Kadiri's fine arts", "Uzbek identity", a book "Oybek skills" rich in deep observations about Oybek and a series of articles, "Secrets of mastery" co-authored with U.Normatov, later the leading concepts of his later researches, such as "Abdullah Kakhhor's skill", are summarized, and it is explained that as a result of this research, the scientist gained the rightful recognition of being a poet, poet and poetess.

M. Kushjanov's literary and artistic biography includes "Tepki bosildi ... Sniper xotiralari" (Tashkent, 1990), "Alam" (Tashkent, 1996), "Dagish" (Tashkent, 1997), "Diydor" (Tashkent, 2004) consists of fiction and non-fiction, historical and biographical novels and memoirs, published under the name "Armon" (Tashkent, 2007). These works will be studied separately in later chapters of the study.

The second paragraph, **"Issues of studying the personality and scientific-methodological identity of the critic"** deals with the study of the personality and methodological identity of the scientist in literature.

As for the personal qualities of Matyokub Kushjanov, first of all, his colleagues, who knew him closely, worked side by side, the words of his brothers and sisters, scientific articles about the scientist, research are also of great practical importance. But there is an even more important source: the researches of this scientist, the scientific concept reflected in them, the originality, objectivity and principles of analysis methods, as well as essays and memoirs - all these are important factors in the formation of the scientist's image.

The scientist's critical skill in interpreting a work of art is manifested, first of all, in the process of transforming the reality of life into artistic reality and in

substantiating the psychology of characters with deep logical arguments. This defines his unique style in the analysis of a work of art.

Matyokub Kushjanov introduced the problem of character into Uzbek literature. He studied the work of dozens of writers and poets in terms of character problems.

Khotam Umurov highlights the critical abilities of Matyokub Kushjanov by analyzing his research on the novels of A.Kadiri and Oybek. In "The Fine Art of Abdullah Kadiri", the artist's artistry is determined primarily by aspects of the historical period described in the novel, the degree to which the writer can say new words, and the ability to analyze images and characters in the work through artistic elements and real details. "This analysis, when the time comes, is sharpened by his emotions," pain "and beliefs, journalistic spirit and philosophy," writes Khotam Umurov¹. These ideas clearly expressed the uniqueness of Matyokub Kushjanov's scientific method.

Focusing on the analytical method and methodological specificity of the scientist, U.Utaev, as a "master scientist", also pays attention to the skill of "reconstruction" in the process of analysis: "you encounter a peculiarity - the method of recreating images through literature. The critic analyzes the characters in the works "O'tgan kunlar", "Kutlug Kan", "Navoi", "Sarob" in the same way, as if recreating them through literary criticism."²

Knowing as a basic rule that the basis of literary science is determined by scientific and aesthetic criteria, the scientist first of all sought images from the work of art, the imagery that forms its basis, the attitude to the world of beauty, sophistication.

The role and significance of the protagonist in the work of art are reminiscent of the images of the main characters of the novels "O'tgan kunlar", "Qutlug' qon", "Sarob" and others. Then, focusing on the concept of the character, the rise of the main characters to the level of the character is recognized as a sign of literary skill: "In the play, the perfect form of the image is the character. Not all the characters in the play may have risen to the level of a character, but the writer tries to elevate the image of each person to the level of a character. Character is the image of individuals who stand out from the crowd with their clear direction of expression and their individual characteristics"³.

At this point, the critic gives a brief and concise clear definition of the concept of character without excessive detail. These definitions are understood by the reader without excessive stress. His views on the type that follow are also characteristic in this respect: "The perfect form of a character is a type ... Only when a character rises to the level of a type can he maintain his perfection. Otherwise, it will not be able to fulfill its mission"⁴.

Apparently, the critic is trying to perfectly convey the essence of the concept to the reader, using systematic analysis in a short film dedicated to the artistic

¹ Умуров Х. Таҳлил санъати. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1978. – Б.78.

² Ўтаев Ў. Танқид ва услуб. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1979. – Б. 126.

³ Қўшжонов М. Ижод сабоқлари. – Тошкент, 1973. – Б. 178.

⁴ Қўшжонов М. Ижод сабоқлари. – Тошкент, 1973. – Б.178.

image. If you build the views in this article, then the following picture emerges: imagery → artistic image (main image, auxiliary image) → character → type. This diagram also shows that the scientist briefly and succinctly describes the concept of an artistic image in a series with its leading features.

In this chapter, the analysis was based on the fact that the harmony of science and art, imagery, the prevalence of the journalistic spirit are the leading features of all the scientist's research.

The second chapter of the study, entitled **“The Biography of the Author in Memoirs and the Concrete Expression of Public Life,”** consists of two paragraphs. The first paragraph is called **"Artistic and publicistic interpretation of the childhood of the writer in sketches."** This chapter will examine the skills of writing essays and memoirs of Matyokub Kushjanov based on the analysis of the “Dagish” novel. The author symbolically uses this name in his work, because the events of 1923-1941 in the remote village of Khorezm are a violent restructuring of people's lives due to Soviet policy, as a result of which their lives were destroyed, many tragedies - famine, repression. - Political Dagish skillfully drawn in realistic colors in Dagish language.

The main character of the work is the author himself. Reading “Dagish”, we notice that the two categories of gaze are combined. The first is the gaze of the child, who now seeks to understand the mind and the world, and the second is the gaze of the child, which revives his character in memory, reinforces it with a logical analysis, systematically presents it to readers in a systematic, figurative and artistic image a writer. The main reason for this conclusion is explained by the generality of certain similarities in the method of analysis, the process of analysis and images in this art, the method of analysis, structure, and the specific concept put forward in his research. As the author embodies in the play the first episodes that are imprinted in the memory of the young Matyokub, he gains an idea of the social and spiritual foundation on which the work rests from beginning to end.

It is known that Matyokub Kushjanov was known as a literary critic, primarily as an Uzbek scientist. He was also close to Oybek spiritually. Therefore, in "Dagish" one can feel the influence of Oybek's work "Childhood". This effect is primarily manifested in their attitude towards their family members. It is interesting that Oybek was born in the city and spent his childhood in the city. In the play, the writer reminds the reader of the process of the young Matyokub's cognition of people and the world. The play tells in detail that young Matyokub first began to understand his grandmother, then his mother, father and neighbors. Kushjanov here speaks of "understanding", which differs from the beginning of a simple recognition. We feel this when we read Oybek's story "Childhood". At the beginning of Oybek's work, we see the young Musa's great interest in understanding the environment and people. The story uniquely expresses the environment of Muso, especially his grandparents, mother, brother and sister, his relationship with his maternal grandparents, his desire to understand them, albeit with joy. While the young Moso' craving for sweets is expressed through his grandmother's always-locked mysterious box, the young Matyokub's craving for sweets is expressed through his mother's “chicken entrepreneurship”. Although

these two images appear to be separate phenomena in terms of expression, it is implied that they are a common phenomenon in the study of the nature of the child. Consequently, the influence of Oybek's works in the writer's memoirs was strong. We see this in the fact that, as the author himself admitted in his brochure, "personality is an example, creativity is a lesson".

In portrait painting, we can understand that more than the protagonist, the author's memories are the main factor. This is evidenced by the following confession of the author:

"It's been a long time since I had a different impression", he said. So there are masters of shoes, just as there are masters of wood and iron. But I imagined that Amat, the shoemaker, would be as short as a patchwork quilt, unsuitable for anything else, unattractive in appearance and stature"¹.

The comments made in this confession confirm that the genre of memory is indeed a genre that allows the author to express his state of mind at the end of these lines, as well as to record his childhood impressions and experiences at a certain age. It can be seen that this genre of memory, on the one hand, refers to the images inherent in works of art, and on the other hand, in expression, in its statement, it effectively uses its journalistic interpretation.

Another aspect of the iron logic in "Dagish" is that the writer gradually substantiated in an artistic and journalistic spirit that as the protagonist grew older, he not only began to understand people, but also began to understand the world.

When the author talks about the Khorezm oasis, its geographical location, nature, water basins, people's way of life, peculiarities of agriculture (formation of small lakes necessary for agriculture), it seems that he referred to other sources. In such methods of expression, the journalistic image takes precedence. We see this in the images in the chapters of the work, such as "My stick will be a horse ...", "Spring breeze", "Days of Navruz", "Water has come - water ...".

In this memoir, the author's main goal is to describe the period from childhood to adulthood. He selected the most characteristic of his experiences in the layer of memories and turned them into an enlightening work in a language and style understandable to the reader. This work is a memoir that gives us information about the way of life, customs, experiences and tragedies of the people of the Khorezm oasis from the 1920s to the war. The work has an enlightening significance in this respect as well.

The second paragraph of the chapter is entitled "**Tragic interpretation of the fate of war and warriors in memoirs**", in which the essay "Tepki bosildi" and the memoir novel "Alam" are analyzed.

The author's 1990 book, "Tepki bosildi", is a collection of memoirs. This work later became the basis for the memoir novel "Alam". This chapter analyzes the memoirs "Tepki bosildi ..." and the memoir novel "Alam". The author first tested the memories of the war in the book of memoirs "Tepki bosildi ...", but later the author perfected and supplemented this memoir and turned it into a "memoir novel". The resulting memoir begins with his draft into the army in July 1942, and

¹ Қўшжонов М. Дағиш. – Тошкент: Халқ мероси, 1996. – Б.37.

in his memoir “Alam”, which includes memories of a warrior, he returns to his village in May 1945, recapitulating his memories of the war and the tragic fate of his comrades. in arms in the early 1990s, detailed in this novel.

The work "Tepki bosildi ... Sniper Memories" consists of an introduction and two chapters. The first part, which consists of ten chapters, is called "Sniper Battle" and the second part is "Diydor".

The first section, in which the composition and plot of the work are presented in a unique form, contains the author's memories, mainly associated with the Second World War. The writer describes the events in which he was directly involved or witnessed which he was, in the form of separate battle scenes in each chapter. Episodes or a system of events of the battle are described in a certain order, sequentially, logically interconnected, although each chapter personifies a separate combat episode, but such episodes in the chapters form an integral storyline and compositional integrity.

The work reveals the author's sharp poetic gaze. In the first chapter, "Lessons from the First Battle," the author recounts his memories of a trip to the front with fellow villager Nafas after pre-war combat training. The reader sees in the eyes of the writer the devastation of heavy battles, soldiers who have not yet seen the war, hiding from enemy planes flying in the sky, striking themselves everywhere, stunned by the horror of shells bursting around them, enters the spirit of the book. The anxieties and moods of an inexperienced warrior who entered the battle are skillfully described by the writer.

In this play, there are no artistic scenes, textual episodes, as in novels or short stories written on the theme of war. Because it is based on memories, it details short battle details, emotional experiences, thoughts, mainly through artistic and journalistic expressions typical of the essay genre.

According to the author, some of the memories that ended up in his side notebook have been preserved to this day. In addition, his comrade-in-arms Ahmadjon Azizov helped him to write detailed memoirs of the war. Finally, the main factors in the creation of these works are determined by the writer's writing potential, sharp poetic vision, talent.

The writer was able to vividly depict the brutality of the war in characteristic episodes, live scenes. The writer vividly depicts the image of this brave young man, sealed for a lifetime.

The play describes Vasya's tragedy as follows: Blood dripping from his temples painted his face and began to seep into the ground.

“The sniper fired”, said my friend Nafas”.¹

The death of Vasya, who has also become dear to the reader due to the skill of the writer in this picture, although shown without details, without excessive artistic colors, shakes the heart of the reader.

Such vividly depicted images are common in the play. In particular, Senior Lieutenant Alexei Kochegarov's interest in hunting in addition to sniping, his calls

¹ Қўшжонов М. Тепки босилди... – Тошкент: Ёш гвардия, 1990. – Б. 16.

to master the art of hunting, his unique tone of speech are described as a special character in the memory of the reader, which also demonstrates the skill of the writer.

Munaqqid Ural Utaev writes about Matyokub Kushjanov's sniper activity in his book "Criticism and Style":

In return, the sniper Matyokub Kushjanov was awarded the Order of the Great Patriotic War of the II degree and the medal "For Military Service"¹.

The information that "63 German officers were killed" may seem like evidence of Matyokub Kushjanov's sniper skills and his anger at the enemy. However, in addition to the psycho-psychological conditions described in the author's memoirs in the process of "duels" with the enemy, consistent, merciless observations and ambushes when destroying a target, the author's confessions indicate that in each of the figures cited there is a strong emotional stress and suffering. At some point in the book, the author reflects on this and writes that he does not even have the strength to slaughter chickens, and he does not approach them when slaughtering animals such as sheep. But as a sniper, it is important to remember that hunting and shooting people is an event that occurs under intense psychological pressure. I caught him on the run and killed him. Yes I killed a man!"²

In the play, we realize that the most important factor determining the commonality inherent in both scientific and artistic and publicistic works of the author is, first of all, his personality, character traits, observational and interpretive potential.

The author's descriptions and comments on this matter give the reader a clear idea of the Matyokub Kushjanov phenomenon. At first glance, it seems that there is no connection between the natural hunting and hunting potential of Matyokub Kushjanov and his scientific, artistic and journalistic activities. But if we look deeper into the essence of the matter, we see that the potential of the sniper not to lose sight of even the smallest details that seem insignificant, and patience was also an important key factor in his creative quest. In this regard, as our scholars have repeatedly pointed out, there is a certain common connection between the critic's observations in a one-on-one "duel" with the enemy in war and his critique of the evaluation and interpretation of a work of art.

In the memoir novel "Alam", the author enriches the events that he did not have time to tell in "Tepki bosildi ..." with new memories and brings a purely publicistic work to the level of a fictional-journalistic, memoir novel. Edits the necessary places and brings them closer to our national mentality. The preface to the work was also rewritten. In "Tepki bosildi ..." the events begin from the day when the hero goes straight to the front, and in "Alam" he goes from his village to Dashkhovuz, where his parents and relatives surround him for several days until they follow him. The play has also been edited with some phrases.

The second part of the novel tells the story of war scenes, mainly related to the protagonist's sniper activity. If we conditionally study the life of the writer in

¹ Ўтаев У. Танкид ва услуб. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1979. – Б. 106.

² Қўшжонов М. Тепки босилди... – Тошкент: Ёш гвардия, 1990. – Б. 80.

stages, we can recognize the period reflected in "Dagish" and "Alam" as the first stage.

The work is read with interest, because the author knows how to build a plot, create a character, chronologically describe events, describe, use details, ensure compositional consistency - in the analysis of works of art A.Kadiri, Oybek, A.Kakhhor, mastering these secrets of art received. The style of the work, the author's style of writing is different: sometimes as a scientist he makes logical judgments, sometimes he narrates events, sometimes as a fiction writer he thinks figuratively, describes, creates elegant landscapes.

The work is not without its shortcomings, of course. For example, the literary critic S.Umirov, in his review of the title "Sniper's Memoirs", writes about it, in particular: Both the reader who reads the book and the author who carefully selects the events and memories and does not allow the work to be overwhelmed are right in their own right. Although the work was written by a scientist who is well versed in the laws of creation, it is still the first and biggest step in the field of art and journalism. It also has flaws, of course. In Matyokub Kushjanov's scientific works, the sharpness of thought was overshadowed by some methodological errors and irrelevant sentences. It's hard to digest, it needs to be scraped and polished, and there are sentences in the war that don't leave a positive impression"¹.

We would have attributed to the fact that the scientist said, "The shortcoming of "Тепки bosildi" is brevity.

Whether under the influence of such thoughts or in fact in his mind, Matyokub Kushjanov enriched the work with his memories, added new chapters and created the book "Alam".

The third chapter of the dissertation is entitled "**The image of time and contemporaries in the memoirs of the writer**" and consists of two paragraphs. In the first paragraph, entitled "**Priority of journalistic interpretation in the creation of the image of celebrities**", the author's memoirs about famous statesmen reveal another area of his artistic and journalistic activity on the basis of scientific and literary portraits, analysis of his works.

Particularly noteworthy in the work of the scientist are the memories of Sharof Rashidov, the then head of state, directly related to his professional activities. It should be noted that the author does not limit himself to a descriptive description of meetings with Sh.Rashidov, but creates the image of a statesman as the head of the republic. At the same time, he tries to portray his image as a single whole, in which both his creative and ordinary human qualities are embodied. The author sees in the image of Sharof Rashidov a selfless child of the nation. At the same time, he managed to show the weaknesses of the head of the Republic, who was dependent on the Center, through life scenes. This gives us an idea of how difficult it was to be the head of state during the Soviet era. In the memoirs of the writer there is an image of scientists in various fields. In particular, in his memoirs about President of the Academy of Sciences of Uzbekistan O.Sadikov, famous artist A.Abdullayev, , former head of state N.Mukhiddinov, the first President of

¹ Умиров С. Мерган эсдаликлари // Совет Ўзбекистони, 1990, 26 июнь.

Uzbekistan I.Karimov, the author draws attention to the peculiarities of each of them, their scientific and managerial potential.

In particular, in his memoirs about the head of state, writer and publicist Sharof Rashidov, who ruled the republic for many years during the Soviet era, describes the socio-political and spiritual image of the hero on the basis of his contacts with the head of the Institute of Language and Literature. At the same time, his weaknesses as a child of his time, his subordination to the former center, and his tragic fate are also depicted against the backdrop of vital details. This work deserves to be considered as one of the best memorabilia dedicated to the memory of Sharof Rashidov.

Matyokub Kushjanov's book "Diydor" differs from the author's previous memoirs in a number of respects. While the author's previous works are mainly autobiographical in nature, the central character is the author himself, while in the memoirs of "Diydor" the "double image", i.e. the hero who creates the portrait of the author and the people with whom the author communicates, is also reflected in his talent and character. From this point of view, this work can also be called a dialogue, due to the scope and methodological specificity of the topic.

It is observed that the author freely expresses his memories using artistic imagery, dialogue and monologues. At the same time, we observe a feature of the events of the genre of journalism, such as the rapid exchange of events, the expression of the author's views through narration. The genre of memory, which resembles a work of art and, at the same time, differs from it, provides the author with free movement with its wide possibilities.

The second paragraph of the chapter is entitled "**The Harmony of Scientific and Journalistic Interpretation in Literary Portraits.**" In this paragraph, literary portraits of Matyokub Kushjanov will analyze the memoirs of famous heads of state, public figures, scientists, writers and poets, whom he met, saw and heard during his life. In these memoirs, the author describes the human image, personality and worldview, leadership and scientific potential, creative talent of the people he writes in relation to aspects directly related to himself or his work.

In his works, Matyokub Kushjanov also wrote interesting memoirs about contemporary scientists and writers. In particular, the memoirs of scientists and writers such as Izzat Sultanov, Obid Sodiqov, Abdulla Kakhhor, Ozod Sharafiddinov, Pirimkul Kadirov, Odil Yakubov, the famous doctor of ophthalmology M.Kamilov, who worked together for many years, contain valuable information about their work and activities and disclosed in the dissertation with analyzes.

The author's memoirs and observations about the writer Oybek deserve special attention. Matyokub Kushjanov approaches Oybek's personality, his unique talent, way of life and thoughts both as a scientist and a creator, and illuminates his socio-spiritual image as a child of the time through characteristic life events and details.

Matyokub Kushjanov's article about Oybek "The great writer, the glorious man" is one of the most sincere and detailed memories in the book. We read the article and discover Oybek as both a great talent and a tolerant person. We will

also gain a deeper understanding of the identity of the author of the article and his scientific and creative laboratory.

The language and style of Matyokub Kushjanov's memoirs are also unique. In each of his memoirs, the author seeks to depict a living scene of life, figurative expressions in harmony with the journalistic spirit. This is the reason why some memories are evaluated as a kind of literary portrait. The observations of the scholars mentioned above can be evaluated as examples of literary portraits in these respects.

It should be noted that Matyokub Kushjanov achieves compositional originality and originality in his memoirs by creating unique plates and landscapes.

The author's book of memories "Armon" was published after his death. At the same time, the artist recalls his life's journey, especially at the Institute of Language and Literature, where he spent many years of scientific and creative activity. In his memoirs, he tells interesting stories about the lessons of such teachers as Homil Yakubov, Hamid Sulaymon, Ayub Gulom, Maqsud Shaykhzoda, Zikriyo Mirhojiev, Subutoy Dolimov. This work is also analyzed in detail in the dissertation.

The notes of the academician's book "Memorable words" are also a special kind of art journalism. These notes give the impression that they are a summary of Matyokub Kushjanov's 50 years of creative work on the life and work of the great writer Oybek.

Matyokub Kushjanov's choice of Oybek's work was motivated by the critic's instincts, the first of which was the influence of "national feeling" and the second was the desire to expose the presence of a great Uzbek artist in Soviet criticism.

These notes in the notebook are also written in a journalistic style: very fluent and understandable language. The volume of "memorable words" is not very large. It's only 30 pages.

It is concluded that reading, studying and researching the book of memoirs "Armon" and the journalistic notes "I remember" will allow a deeper study of scientific biography, as well as critical social biography. These nonfiction works are undoubtedly the most reliable sources in the research of the critical creative laboratory.

CONCLUSION

1. The great literary scholar, academician Matyokub Kushjanov was born and raised in an ordinary peasant family in the village of Hallang, Dashoguz region of present-day Turkmenistan; his parents were known as "labor strikers" during the Soviet era; her grandmother was the well-known Khalfa ena in the village, who performed folk songs from old books at weddings; the child grew up to be an innate lover of literature under the influence of Matyoqub's mother and enlightened grandmothers and uncles;

2. The "dream of becoming a great professor" in the heart of the family and the teenager Matyokub led him first to the Charjou Pedagogical College, then to a prestigious university, the Moscow Postgraduate School; he was educated for a

long time in the hands of academics such as M.Khrapchenko in the Moscow literary environment; having accumulated a great deal of scientific and creative experience, he wrote his dissertation on Oybek in Russian; thus a phenomenally great theoretical scientist named Matyokub Kushjanov appeared;

3. The scholar made a great contribution to the development and scientific-theoretical development of Uzbek literature. He appeared as a scientist who created a new school in the study and interpretation of the directions of poetry in the framework of theoretical poetics. In addition to being a critic, he left a rich creative legacy as a writer who enriched Uzbek literature with his memoirs and literary portraits.

4. Matyokub Kushjanov's work has two wings, the first wing contains scientific works, the second wing includes documentary memoirs, in particular, the historical and biographical art "Dagish", "Tepki bosildi ... Sniper memoirs", "Alam" memoir novel, "Diydor", literary portraits, memoirs, essays, journalistic notes "Memorable words" included in the collection "Armon".

5. With these works, Matyokub Kushjanov renewed Uzbek memoir literature and writer's publicism in both genres and style; in his memoirs, he enriched essay writing with a new way of expression, combining the creativity of a scientist and a writer in his personality. Accordingly, Matyokub Kushjanov's memoirs are valuable, first of all, as an important source that shows the stages of formation of his life, study, personality, scientific and creative activity. It is also seen as a source of commonality inherent in his scientific-creative style.

6. In the historical-biographical art "Dagish" the author depicts his biography, childhood, parents, relatives, many life events about Hallang and Hallangs and the lives of ordinary people in a figurative artistic and journalistic way; the life of working people in the most remote areas of the Khiva khanate in the 20s and 30s of the last century, the decline of living conditions, the decline of peaceful life and national values, as well as the lessons of the young writer from his early teachers found its brightest expression; it preserves hundreds of historical terms related to animal husbandry, handicrafts, agriculture and many other rural occupations, the national color of Khorezm;

7. The author's memoirs "Tepki bosildi ... Sniper memories" and "Alam" are a unique chronology of wartime tragedies. In the play, the writer sees what happened on the front lines, the peculiar character traits of his comrades, the bitter fate of the fallen soldiers; became a memoir of the author's recovery in battle and the rise of his hunting skills to the level of sniper and his courage in hunting enemy snipers.

8. In Matyokub Kushjanov's memoirs of war, the senseless war and the tragedy of the warrior's destiny are complemented by high journalistic enthusiasm for recounting war scenes and depicting events of peaceful life side by side with the war.

9. In the memoirs included in the author's collection "Diydor" journalistic articles about great scientists, artists, doctors, literary critics, poets and writers, who have made an invaluable contribution to Uzbek science and culture, comprehensive literary portraits, essays, more than 30 educated layers; "Armon" tells about the active work of the scientist at the Institute of Language and

Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, the history of the scientific and creative environment and ideological struggles;

10. Matyokub Kushjanov skillfully used the vast possibilities of artistic journalism in creating the image of the time and contemporaries; Bobur, Sadriddin Ayni, Abdulla Kakhhor, Oybek, Shukur Kholmiraev, who wrote beautiful works in the history of Uzbek memoirs and essays, made effective use of their creative traditions and world memoirs; in a word, through a total of six documentary memoirs of a skilled publicist writer, his life and creative activity, exemplary destiny, faith, great scientific and artistic thinking, academic vision are revealed;

11. The author's notes "Memorable words" raised Uzbek art publicism to another level; for it is in these writings that the academic scholar openly discusses with the reader his interest in the study of the personality and creativity of Oybek, one of the core veins of his work, his experience in discovering the mysteries of art, and his labors; Matyokub Kushjanov did not see Abdulla Kadiri, but created beautiful scientific works about him, and talked a lot with Oybek and Abdulla Kakhhor, created a fundamental research about them; but from this writer he chose Oybek as a phenomenon, and "Why did I choose Oybek?" a confessional-type journalistic article entitled; these notes will undoubtedly pave the way for an in-depth study of the scientist's creative laboratory.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.02/30.12.2019.FIL.46.01
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ИНСТИТУТЕ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ И ФОЛЬКЛОРА**

ИНСТИТУТ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ И ФОЛЬКЛОРА

ШУКУРОВА ГУЛИ ХАЙИТМУРОД КИЗИ

**ГАРМОНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ И ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ
ИНТЕРПРЕТАЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ МАТЯКУБА КУШЖАНОВА**

10.00.02 - Узбекская литература

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам**

Ташкент – 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за B2021.3.PhD/Fil.759.

Докторская диссертация выполнена в институте Узбекского языка, литературы и фольклора Академии наук Республики Узбекистан.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, русский, английский резюме) размещен на веб-странице Научного совета по адресу (www.tai.uz) и на Информационно-образовательном портале «ZiyoNet» (www.ziyo.net).

Научный руководитель:

Назаров Бахтиёр Аминович
доктор филологических наук, академик

Официальные оппоненты:

Каримов Баходир Нурметович
доктор филологических наук, профессор
Улугов Абдулла Узбекович
кандидат филологических наук, доцент

Ведущая организация:

Ташкентский государственный педагогический университет

Защита диссертации состоится «__» _____ 2022 года в ____ часов на заседании Научного совета DSc.02/30.12.2019.FIL.46.02 при институте Узбекского языка, литературы и фольклора (Адрес: 100060, город Ташкент, проезд Шахрисабзский, дом 5. Тел.: (99871) 233-36-50; факс: (99871) 233-71-44; e-mail: uztafi@academy.uz

С диссертацией можно ознакомиться в Фундаментальной библиотеке Академии наук Республики Узбекистан. Адрес: 100100, город Ташкент, улица Зиёлилар, 13. Тел.: (99871) 262-74-58.

Автореферат диссертации разослан «__» _____ 2022 года.

(протокол рассылки № ____ от «__» _____ 2022 года).

Н.Ф. Каримов
Председатель научного совета по
присуждению ученых степеней, д.ф.н., академик
Р. Баракаев
Учсний секретарь научного совета по
присуждению ученых степеней, к.ф.н.
И.Ч. Хаккулов
Председатель научного семинара
при Научном совете по присуждению
ученных степеней, д.ф.н., проф.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Целью исследования является раскрытие биографии Матякуба Кушжанова, путей получения образования, эпохи и среды, в которой он жил, социальную и литературную жизнь, творческую личность, формирование мировоззрения и литературно-критических взглядов академика, основ становления в качестве личности и писателя на основе анализа его мемуаров, ряда научно-теоретических проблем публицистики автора на основе мемуаров автора.

Объект исследования составляют художественно-публицистическое творчество Матякуба Кушжанова, в частности, его мемуары и эссе “Курок спущен...”, “Горечь”, “Дагиш”, “Несбывшаяся мечта”, “Встреча”, “Забытые в душе слова”, мемуарные романы. При необходимости к исследованию привлечены также научные произведения М.Кушжанова.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

обосновано, что историко-биографическое произведение, роман-мемуар, эссе, воспоминания, литературные портреты академика Матякуба Кушжанова в качестве документальной мемуаристики могут внести ясность в биографию автора, его творческий путь, то есть научно-творческую деятельность;

на основе художественной публицистики автора выявлена роль сельской жизни, махалли, родителей, родственников, односельчан, местных и национальных обычаев, ожесточённых боёв на поле битвы, учёбы, аспирантуры, наставников, современников и литературной среды в формировании этико-эстетического кредо, литературно-критических, литературно-эстетических взглядов Матякуба Кушжанова;

обосновано, что в мемуарных произведениях автора “Дагиш”, “Горечь” на основе документалистики и фактографии в реальных жизненных картинах изображены трагические моменты советского государства, в частности, репрессия 30-х годов, неописуемое давление эпохи, социальные изъёмы бедность и голод, которые сломали жизнь многих личностей, события Второй мировой войны, военные годы мемуариста, где он служил снайпером;

научно обосновано, что в произведении “Встреча” научно-творческая деятельность автора в Институте языка и литературы Академии наук, литературно-творческие портреты его современников, известных государственных деятелей, учёных, художников и медицинских работников освещены на основе принципов объективности, жизненности, мемуаристики с использованием ретроспективного сюжета, метода изложения устами героя, элементов публицистики.

Внедрение результатов исследования. Научные результаты, полученные в ходе изучения гармонии художественного и публицистического толкования в творчестве Матякуба Кушжанова внедрены в следующие проекты:

заклЮчения автора, полученные в результате изучения и исследования романов-мемуаров “Дагиш”, “Горечь”, повестей-эссе, в которых

изображены трагедии советского правительства, в частности, репрессия 30-х годов, с использованием сопоставительного метода, методов выявления типологии и литературного влияния, использованы в реализации фундаментального проекта ФА–Ф1–ГО40 “Узбекская литература в аспекте сравнительного литературоведения: типология и литературное влияние” (2012–2016), выполненного в Институте узбекского языка, литературы и фольклора (Справка Академии наук №3/1255-90 от 12 января 2021 года). Результаты послужили решению проблем мемуарной литературы, насыщению теоретических сведений, связанных с литературным портретом;

Литературно-творческие портреты известных учёных, писателей, приведённые в произведении автора “Встреча”, в котором повествуется научно-творческая деятельность М.Кушжанова в Институте языка и литературы Академии наук использованы в реализации фундаментальных проектов ФА-Ф1-80 “Художественное толкование проблем глобализации и образ современника” (2017–2020) и ОТ-Ф1-77 “Подготовка к изданию 11 томника “Жемчужины узбекской литературы” (2017–2021) (Справка Академии наук №3/1255-1965 от 5 июля 2021 года). В результате, сравнительное изучение мемуарных произведений автора послужили более глубокому изучению пройденного жизненного пути автора, его научно-творческой деятельности;

заключения диссертанта, полученные в ходе изучения жизни и творчества, многолетней литературно-творческой деятельности академика, доктора филологических наук, одного из величайших критиков узбекского литературоведения Матякуба Кушжанова, использованы в реализации научного проекта “Рассказотворчество Абдуллы Каххара” в освещении вклада Матякуба Кушжанова в узбекскую мемуаристику на основе его романов-мемуаров “Курок спущен”, “Горечь”, “Дагиш”, “Встреча”, воспоминаний, эссе, литературных портретов (Справка №Е.6578 Университета Артвина Чоруха Республики Турции от 13 июля 2021 года). В результате, это послужило изучению научно-теоретических проблем личности автора в мемуарных произведениях, научного, художественного и публицистического синкретизма в публицистике Матякуба Кушжанова.

Аналитические результаты, полученные в ходе изучения художественной публицистики М.Кушжанова, его этико-эстетического кредо, факторов формирования литературно-критического мировоззрения учёного, мемуарного жанра в узбекской литературе, специфических идейно-художественных особенностей мемуарных произведений использованы в подготовке сценариев радиопередач “Литературный процесс”, “Бессонница” телерадиоканала “Узбекистан” (в январе-феврале-марте 2020–2021 гг.) и передачи “Литературный процесс” телеканала “Маданият ва маърифат” Национальной телерадиокомпании Узбекистана (Справка №04-25-675 ГУП “Телерадиоканал Узбекистан” Национальной телерадиокомпании Узбекистана от 3 мая 2021 года; справка №01-16/127 ГУП телеканала “Маданият ва маърифат” Национальной телерадиокомпании Узбекистана от

28 июня 2021 года). Внедрение результатов способствовало насыщению научных основ духовно-литературных радио- и телепередач.

Апробация результатов исследования. Результаты исследования обсуждены на 15 научно-практических конференциях, в том числе, 5 международных и 10 республиканских.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объём диссертации – 148 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Келдиёрова Г. Матёкуб Қўшжонов танқидчилигида публицистик тамойиллар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2010. №3. – Б. 48-51 (10.00.00. №14).
2. Шукурова Г. Мунаққид илмий мероси ва услубий ўзига хослик // ТДПУ илмий ахборотлари. – Тошкент, 2020. №2. – Б. 251-256 (10.00.00. №27).
3. Шукурова Г. Эссе-қиссада жангчи хотираларининг бадий талқини // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2019. №9. – Б. 42-43 (10.00.00. №9).
4. Шукурова Г. Мемуар асарда уруш ва жангчи қисматининг фожиавий талқини // Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги – ЎЗА илм-фан бўлими (электрон журнал). – Тошкент, 2021, декабрь. – Б. 247-255 (10.00.00. №33).
5. Shukurova G. Scientific heritage and stylistic originality of the critic // East European Scientific Journal. #10 (50), 2019 part 8. – P. 21-23. Poland. (№5; SJIF 4).
6. Shukurova G. The role of Matyaqub Qushjonov in uzbek literal studies of the second half of the XX century / International Conference on European Science and Technology. – Munich (Germany), 2015. – P. 194-198.
7. Шукурова Г. Снайперская точность бойца, критика, литературоведа М.Кошчанова / Материалы III международной научно-практической конференции «Наука и образование в современном мире: вызовы XXI века». – Нур-султан (Казахстан), 2019. – С. 380-382.
8. Шукурова Г. М.Қўшжонов бадий публицистикасида характер ва шароит тасвирининг ўзига хос хусусиятлари / “XXI аср – Интеллектуал ёшлар асри” мавзусидаги Республика илмий ва илмий-назарий анжуман материаллари. – Тошкент, 2020. – Б. 307-309.
9. Шукурова Г. Биографик характердаги асарларнинг ўзига хос хусусиятлари / «Замонавий босма ОАВ муаммолари: халқаро ва миллий тажриба» республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Тошкент, 2020. – Б. 61-62.

II бўлим (II часть; II part)

10. Келдиёрова Г. Олим публицистикаси / “Истиклол даври оммавий ахборот воситалари: ютуқ, истиқбол ва муаммолар” мавзусидаги илмий мақолалар тўплами. – Тошкент, 2010. – Б. 51-54.
11. Келдиёрова Г. Матёкуб Қўшжоновнинг бадий публицистикаси / “Техникавий ва ижтимоий-иқтисодий фанлар соҳаларининг муҳим

масалалари” номли Республика олий ўқув юртлараро илмий ишлар тўплами. – Тошкент, 2010. – Б. 14-146.

12. Келдиёрова Г. Адабиёт ва публицистика / “Техник ва ижтимоий-иқтисодий соҳаларнинг муҳим масалалари номли Республика олий ўқув юртлараро илмий ишлар тўплами. – Тошкент, 2011. – Б. 250-251.

13. Keldiyorova G. Mastery of literary critic M. Koshchanov / The conference of young scientists on the theme “Young researchers on the threshold of great science”. – Tashkent, 2011. – P. 33-34.

14. Келдиёрова Г. Сўз эркинлиги ва масъулияти / “Парламент назорати ва ОАВ мамлакатни модернизациялашнинг муҳим омили” мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2012. – Б. 234-237.

15. Шукурова Г. Танқидчи масъулияти / Ўзбек адабиётшунослигининг долзарб масалалари. Илмий-назарий конференция материаллари. – Тошкент, 2015. – Б. 272-275.

16. Shukurova G. Studying the mastery of Matyakub Kushjonov using pedagogical innovative technologies / “Хорижий тилларни ўқитишда ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Самарқанд, 2015. – Б. 331-332.

17. Шукурова Г. Бадиий асарни бола тилидан англаш, билиш, тушуниш усули (Матёқуб Қўшжонов асарларининг лингвопоэтик таҳлили мисолида) / «Лисоний маданиятни шакллантириш: тажриба, муаммо ва ечимлар» мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. – Шаҳрисабз, 2020. – Б. 60-62.

18. Шукурова Г. Матёқуб Қўшжонов ижодида услубий ўзига хослик / Халқаро илмий онлайн конференция материаллари. – Навоий, 2020. – Б. 570-573.

19. Шукурова Г. Матёқуб Қўшжонов – ижодкор: хотиранавис ва мемуар асарлар устаси / Адабиётшуносликнинг долзарб масалалари. Халқаро конференция материаллари. – Тошкент, 2020. – Б. 444-448.

20. Шукурова Г. Матёқуб Қўшжонов таҳлилида бадиий образ масаласи / “Медиалингвистиканинг долзарб масалалари” мавзусидаги халқаро онлайн илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2020. – Б. 214-217.

Автореферат «Ўзбек тили ва адабиёти» журнали таҳририятида
таҳрирдан ўтказилди.

Бичими 60×84 1/16, “Times New Roman” гарнитурасида терилган.
Шартли босма табағи 3,3. Адади 40 нусхада.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Кичик босмахонасида чоп этилди.
100047, Тошкент, академик Я. Ғуломов кўчаси, 70.